

LIGET

2023-3
március

TARTALOMJEGYZÉK [XXXVI. évfolyam 3. szám]

Inczédy Tamás LEGALÁBB KÖTŐJELET	4
Handi Péter BARNABY-ÁLMOK	18
Dobosi Bea ANYÁNK SZABÁLYAI	28
Nacsinák Gergely András ISZONY ÉS ÁHÍTAT [1-2]	35
Handi Péter REGGEL	74
Kállay G. Katalin AZ IDIÓTÁK VÉDELMEBEN	76
HÁTTAL – VÁLOGATÁS A FORTEPAN KÉPEIBŐL	
Szirmai Panni TENGEREN TÚL	100

A HONOLULU-STAR REGGEL INDUL

Taizs Gergő | **ÖNKISZOLGÁLÓ** 102

Lendvai Zalán | **KIHAJÓZÁS ELŐTT** 104

Janecskó Kata | **A NORMALITÁS ÁRA** 107

Fecske Csaba | **ELHALASZTOTT INDULÁS** 112

Dobosi Bea | **VESZTEG** 114

Kiadja | Liget Műhely Alapítvány
1122 Budapest, Kíssvábhegyi út 4-6.
info[kukac]ligetmuhely.com

ISSN 1789-4980

Alapító szerkesztők | Levendel Júlia, Horgas Béla
Felelős szerkesztő | Horgas Judit
Tervezőszerkesztő | René Margit
Főmunkatárs | Szirmai Panni
Olvasószerkesztő | Bognár Anikó
Tudományos lektorok | Kiss Lajos András, Victor András

Inczedy Tamás

LEGALÁBB KÖTŐJELET

2023-03-01 | PRÓZA

Évekkel ezelőtt, Sedi meg én az egri vasútállomásra siettünk. Nem akartunk utazni, véletlenül botlottunk össze az utcán. Ritkán találkozunk, de olyankor nagyon. Most is az történt, hogy a *hogyvagy* után máris rég félbemaradt beszélgetések labirintusába csöppentünk, és azon kaptuk magunkat, hogy alaposan meg kell vitatnunk a világ dolgait, s a vasútállomás restije volt a legközelebbi hely, ahol ihattunk közben valamit. Így hát, hív a vasút, vár a MÁV, Sedi meg én mentünk az állomásra.

Kora nyár volt, hétköznap dél körül járt az idő, a váró kongott az ürességtől és a restiben a pultos nénin kívül nem volt egy lélek sem. Szeretem az ilyen lepattant helyeket, a megkopott asztalokat, avítt székeket, a légyzaros plakátokkal díszített és

nagy bemondásokkal átítatott falakat, talán mert az ilyen *nem retró, hanem azóta így van sohavégetnemérés* megidézi gyerekkorom hangulatát.

Sedi fröccsöt kért, én sört, letelepedtünk az egyik asztalhoz, és mondtuk a magunkét.

nem éppen fajankó

Sedi már általános iskola végén felsőfokon beszélt angolul, pedig akkoriban nem dívott a nyelvtanulás, és tévécsatorna is csak három létezett. Nem tudom, melyik középsuliba járt, mindenesetre

korrumpálódás nélkül jött ki belőle, aztán valamelyik bölcsészszkaron tanult, de elvi okokból nem védte meg a szakdolgozatát. Európa egyik legjobb hangtechnikusává művelte magát, akinek rahedli szabadalma lehetne, ha bejegyeztette volna ezeket – mindezt azért írom le, mert szükségét érzem jelezni, hogy Sedi nem éppen fajankó, ráadásul remek a humorérzéke, továbbá segítőkész, empatikus, igazi barát, akivel mindig jó találkozni.

Lehet, erre a boldog kora délutánra mégsem emlékeznék, ha nem terelődik a szó az MI-re, vagyis a mesterséges intelligenciára. Én hoztam fel, illetve ejtettem ki a számon, mire Sedi ellentmondást nem tűrően mondta: olyan nincs.

Azt hittem, megint valami kalapos bácsit parodizál, és jót röhögtem, hiszen a mesterséges intelligencia akkoriban már évek óta a mindennapi életünk része volt, az összes közösségi média szolgáltató és zenehallgató bizbasz bőven mesterséges intelligenciával zúdította a személyes ízlésre kihegyezett tartalmat, de amikor folytattam volna mondókámat, Sedi ismét közbevágott, hogy mesterséges intelligencia márpedig nincs.

befellegzett-e

Akkoriban munkáim jelentős részében animációs és játékfilmek forgatókönyvének kigyomlálásán és fejlesztésén dolgoztam, és ennek farvizén talált meg egy szoftvercég, ami mesterséges intelligencia bevonásával

ígért segítséget nyújtani hasonló feladatok elvégzéséhez. Miközben hallgattam az ismertetőt, gombóc gyűlt a torkomban. A picsába is – gondoltam –, és megszakítva a szemléltető előadást, kerek perec rákérdeztem: ad-e a szoftver karakterépítési és történetvezetési javaslatokat is. Tudni akartam, hogy befellegzett-e az íróknak és történetmesélőknek általában. A cég képviselője pillanatnyi habozás után azt felelte, hogy a szoftver képes volna rá, de az ilyesmi vélhetően vegyes érzelmet váltana ki az iparági szereplőkből, így cégük nem szeretné kinyitni ezt a szelencét. Most már tudom, hogy az az ember akkor csak részben mondott igazat.

– Olyan nincs, hogy mesterséges intelligencia – ismételte Sedi.

Láttam, hogy szokásos többszörös idézőjelbe tett bemondásaihoz képest ezt szó szerint érti.

– Elmagyaráznád?

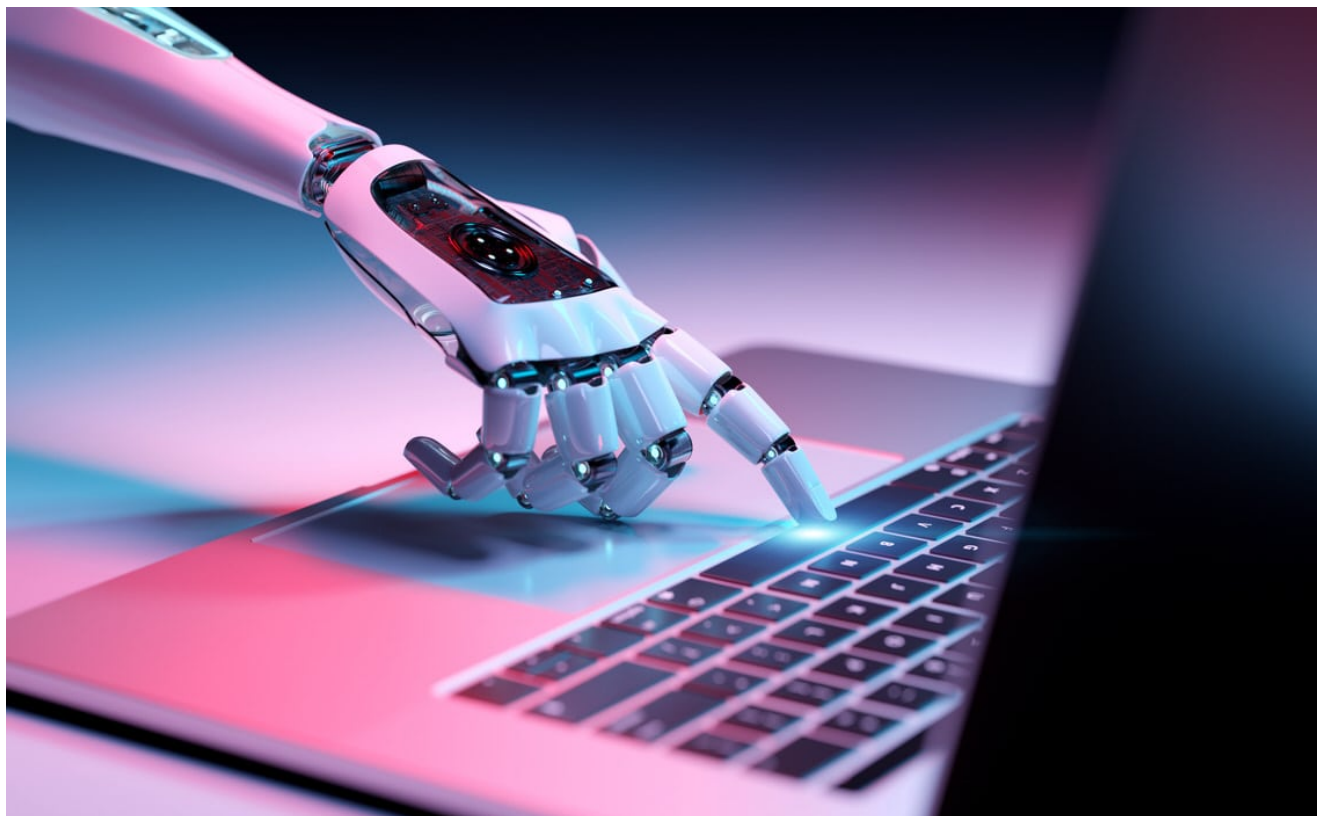
– Mindjárt – felelte, és a pulthoz ment.

Kért még egy kört, én meg közben azon gondolkodtam, vajon megőrült-e. Aztán eszembe jutott, hogy Sedi talán mindig is őrült volt, csak nem tűnt fel se nekem, se másnak a baráti körből. Akkor viszont én magam is őrült vagyok, sőt mi mind azok vagyunk.

Sedi visszajött az italokkal és belekezdett. Kifejtette, hogy tévedés mesterséges intelligenciának nevezni azt, amit annak nevezünk, mert bármi is legyen, nem intelligens, hiszen nem kreál semmi újat, csupán ember által létrehozott, tehát már meglévő dolgokat helyez új sorrendbe, illetve konstellációkba.

- És azzal mi van, hogy az MI legyőzi a legjobb sakk- és gojátékosokat?

- Ez csak számítási kapacitás kérdése – mondta legyintve. – Lehet bármilyen jó a memóriád, egy számítógép processzora több kombinációt tud lefuttatni, és veled ellentétben emlékszik is rájuk, így képes folyamatosan a lehető legjobb lépést megtalálni. Egy egyenletet próbálgatással is meg lehet oldani, de az nem intelligencia kérdése, mellesleg nem is túl elegáns.

Volt értelme annak, amit Sedi mondott, és legfőképp megnyugtató, legalábbis nagyon jól esett a lelkemnek. Ha igaza van, nem kell attól tartanom, hogy szükségtelenné válik, amit szenvedélyesen csinállok, vagyis az írás és a

történetfejlesztés. Azóta mégis sokszor feltettem magamban a kérdést, hogy Sedinek tényleg igaza volt-e.

Szerintem a mesterséges intelligenciával kapcsolatos félreértések alapja nyelvészeti jellegű. A *mesterséges* szót – az MI esetében – tévedés jelzőként kezelni. Éppúgy nem jelző, mint a művirág esetében a „mű” előtag. A művirágot azért írjuk egybe, mert főnévről van szó. A művirágot lehet szeretni és nem szeretni, de természetéből és funkciójából adódóan senki sem várja, hogy minden tulajdonsága egyezzen egy valódi virágéval. Sőt, a művirág bizonyos szempontból épp egy valódi virág ellentéte. Nem él és nem fotoszintetizál, nem kell locsolni, mégsem hervad el.

A mesterséges intelligencia szópárt is egybe kellene írni, pontosabban a hossza miatt kötőjellel, és főnévként kezelni. Így máris megtesszük az első tisztázó lépést.

Az elmúlt néhány év során időről időre teszteltem különböző mesterséges-intelligencia (MI) megoldásokat és elképesztő fejlődést tapasztalok. 2021 tavasza óta éles helyzetben, főként mozgóképgyártási környezetben, egyre gyakrabban alkalmazom lélekölő részfeladatok elvégzéséhez. A folyamatos fejlődés miatt ezek köre egyre bővül, a kapott megoldások egyre pontosabbak, és bár szükség van emberi felügyeletre, az MI mégis hús-vér emberek munkáját váltja ki.

könnyen összezavarható

Az sem jelent semmit, hogy az MI viszonylag gyakran követ el hibát, illetve könnyen összezavarható, hisz többnyire önmagát tanítja, így minden bevitt adat által, beleértve

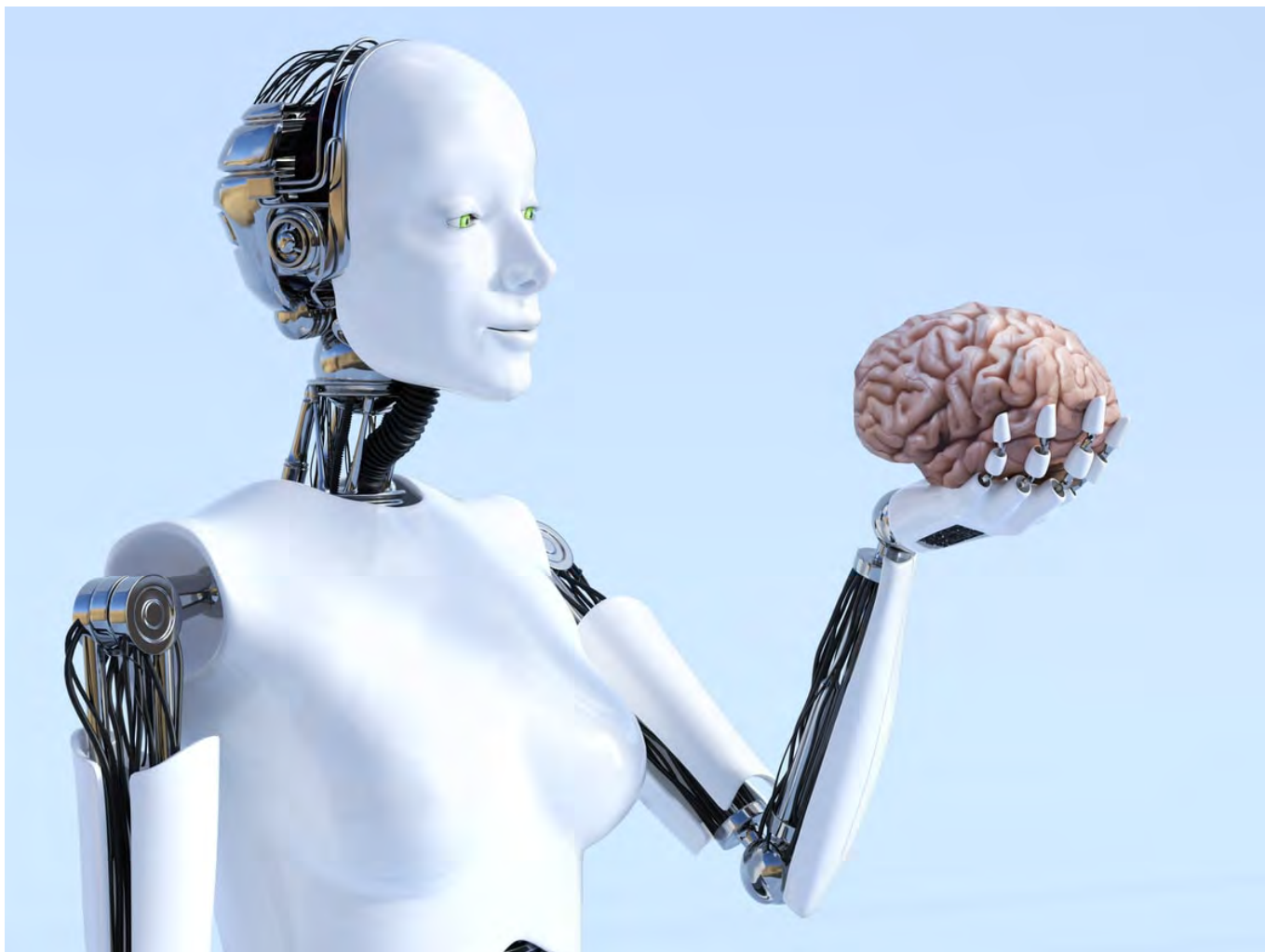
a kudarcokat is, egyre pontosabbá lesz, és fejlődése exponenciális. Ami tegnap még paradigmaváltó újítás volt, ma már elavult félmegoldás, és itt a tegnap szó nem túlságosan elvetemült túlzás.

Homokba dughatjuk a fejünket, néhány hét leforgása alatt akkor is kijönnek a gyökeres változást hozó újabb és újabb rendszerek – az élet minden területén.

Ehhez képest – fogalmam sincs miért – már nagyban zajlott az MI-forradalom, amikor Magyarországon még az egyébként meglehetősen tájékozott szabad sajtóban is alig volt szó róla. Itt-ott megjelent egy-egy kattintásvadász cikk, például hogy a mesterséges intelligencia megmutatta az utolsó szelfit a Földön, ezek a posztok befutották köreiket – pedig sokan érzik, hogy az MI révén jelentős dolgok történnek körülöttünk, és szükségképpen velünk. Kimondva, kimondatlanul az is megfogalmazódik, hogy bár ne történne, vagy legalább lassabban. Minap hallottam, hogy bár az MI rendszerek az irodalmi művek felolvasásában is jók és egyre fejlődnek, egyhamar nem váltják fel az emberi narrátorokat. Keserédes volt, hogy pár nappal korábban készítettem három rövid, angol nyelvű hangoskönyvet korábbi írásaimból. Az egyikhez edukációs teszt gyanánt Stephen Fry hangját klónoztam az MI segítségével.

<https://youtu.be/6af-cQtsaj0>

Vegyes érzésekkel adom feladatul a gépnek, hogy írjon megdöbbentő, fordulatos, szokatlan, mély, kétértelmű, kritikus, filozófiai hangvételi novellát a szorongás témakörében. Alig ütöm le az entert, megjelennek a szavak, pillanatok alatt mondatokká válnak, a gép örült sebességgel, percenként vagy háromezer karaktert üt le hezitálás és törlés nélkül. Sallangmentes, elegáns, ijesztően meggyőző, anyád, suttogom a monitorra meredve, és akkor rám tör, hogy ennyi volt, én itt feleslegessé váltam.

De néhány bekezdés után a szöveg kohéziója gyengül, nem áll össze nagyobb egésszé, legalábbis nem úgy, ahogyan *az ember* egy novelláról gondolja – az írásnak van jelentése, de nincs jelentősége.

Felhívom Sedit, szeretném tudni, mostanában mit gondol erről az egésről. Jó hallani a hangját, azt hiszem, ő is örül. Az HBO-nál dolgozik, elmondja, mit csinál. Amikor rákérdezek, hogy a munkája során milyen mértékben használ MI eszközöket, olyan választ ad, amire végképp nem számítok: nem foglalkozik vele.

- Emlékszel arra a beszélgetésünkre Egerben, és... – de nem jutok a végére, közbevág.
- Igen, az tök jó volt! A Rossz-templomnál találkoztunk.

Előbb meghökkenek, hogy Sedi rosszul emlékszik, aztán elbizonytalanodom: talán mégis neki van igaza? Egyikünk biztosan téved, mégpedig valami egyszerű ténybeli kérdésben. Hát ilyen tökéletlen az emberi agy.

– Szerintem az állomásnál voltunk – mondom.

– Lehet – válaszolja.

– Szóval nem követed az eseményeket?

– Nem igazán. Miért, mi van?

– Eléggé felgyorsultak a dolgok.

– Például?

Például?! Hogy is mondjam el, hogy épp nagyban zajlik egy forradalom, és az MI az élet minden területén változást hoz, precízen és félelmetes sebességgel dolgozik, kódol, matematikai, egészségügyi, jogi problémákra javasol megoldásokat, rendszerez, jegyzetel, kivonatol, képet, zenét, videót manipulál, vagy épp vadonatújat generál, abba meg már bele sem merek gondolni, mi folyhat a hadiiparban. És ha erről olyan valakinek beszélek, aki nem foglalkozott még a témával, annál meglepően gyakran a hüllőagy ösztönös védekező mechanizmusa kapcsol be és reagál, sőt, némely reakcióból arra következtetek, hogy az illető engem is a veszedelmes újdonság ügynökeként skatulyáz be.

Milyen példát mondjak Sedinek?

– Hát például begépelsz pár szót egy interfészbe, és pillanatok alatt kész dizájnt kapsz, amelyeket tovább iterálhatsz... – de rögtön megbánom, hogy ezt a példát hoztam fel, és bénán folytatom –, de van sok minden más is.

Sedi a vonal túlsó végén hallgat, aztán arroganciát mímelve böki ki.

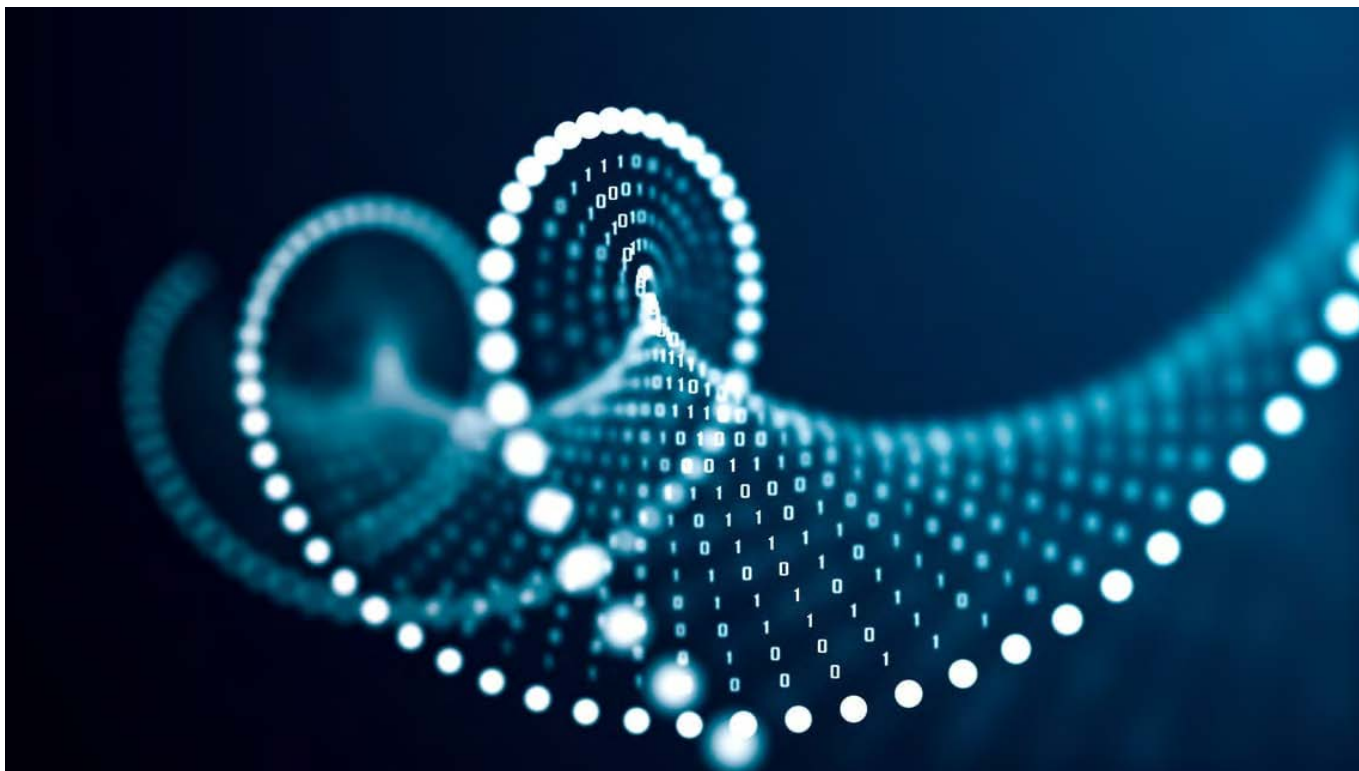
Igen, ujjongok, bennem is ez körvonalazódott, ha nem is tudtam ilyen pontosan megfogalmazni. Drága embertársaink, továbbra sem vagyunk megkerülhetők, *egyelőre még* kell az ember is az egyenletbe!

„A mesterséges intelligencia megközelítésének egyik módja, ha arra összpontosítunk, hogyan használható fel az életünk és a munkánk javítására. A mesterséges intelligencia például használható unalmas vagy ismétlődő feladatok elvégzésére, így időt szabadíthat fel az emberek számára, hogy kreatívabb és tartalmasabb munkára összpontosítsanak.

Szintén fontos figyelembe venni az MI etikai vonatkozásait, és gondoskodni arról, hogy fejlesztése és használata összhangba kerüljön értékeinkkel és céljainkkal.”

TESSÉK?! Egy robot többes szám első személyben beszél az ÉRTÉKEINKRŐL ÉS A CÉLJAINKRŐL??? Korábban az életünket és munkánkat is így említette, de ott amolyan általános alanynak olvastam, itt viszont sokkal ambivalensebb a fogalmazás!

„Azáltal, hogy folyamatosan tájékozódunk a mesterséges intelligencia legújabb vívmányairól, és részt veszünk a fejlesztéséről és használatáról szóló megbeszéléseken, segíthetünk a technológiai irányvonal kialakításában úgy, hogy az összhangban álljon értékeinkkel és a társadalom egészét szolgálja.”

A mesterséges-intelligencia egyszerű mezei felhasználójaként szabadidőmben – vagyis család és munka mellett – készítettem társasjátékot, képregényt, hangoskönyvet, számtalan kiterjesztett valóság tartalmat és egy online boltot. Hagyományos eszközökkel ezek mindegyikét külön-külön is hónapokig csináltam volna, illetve magamat ismerve, ezek bármelyike könnyen félbe maradhatott volna.

Vajon sikerül az emberiségnek igában tartani az MI-t? Elvégez helyettünk mindenfélét és számunkra a kreatív, inspiráló feladatok maradnak plusz olyan fizikai munkák, mint bicikliszerelés, gipszkartonozás és minden más, amihez *egyelőre* még nincsenek robotok, és 3D nyomtatással sem megoldható?

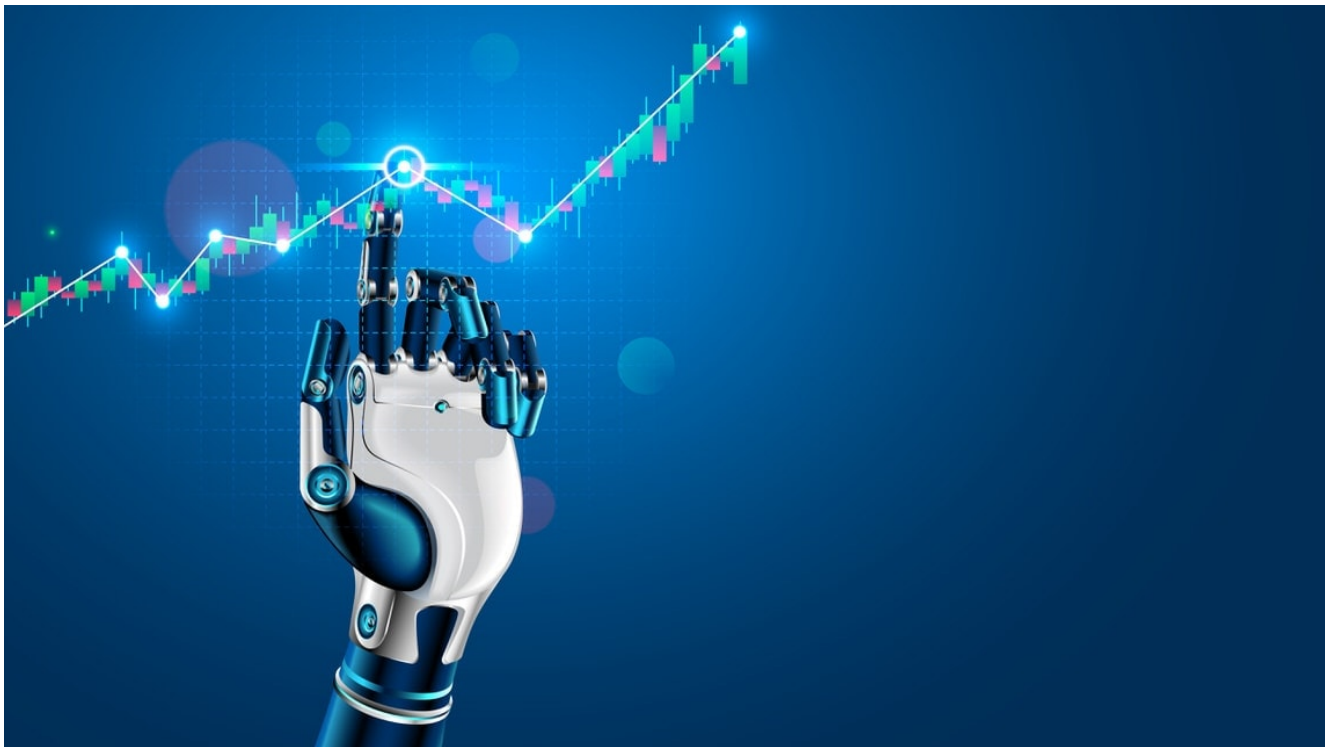
Rengetegen elveszítik majd a munkájukat, feleslegessé válnak, és bár az MI sok új állást is teremt, tömegek nem, csak a szerencsésebbek tudják átképezni magukat. Soha nem volt még ennyi okunk komolyan elgondolkodni az univerzális minimálbér bevezetésén, ugyanis elmaradása vélhetően világszerte éhséglázadásokhoz vezet. Paradicsomi lesz az eljövendő világ vagy pokoli? Mindez a globális klímaváltozás árnyékában történik, szóval lenne bőven mire használni a megszerzett tudást, de képesek leszünk rá?

alsóbbrendűségünk

Egyszer Sedi azt mondta, ha az embereknek nem kellene dolgozni, vagyis küzdeni és bízva bízni, akkor unalmunkban halomra ölnénk egymást. Az emberiség rengeteget dolgozott, hogy elérjen ide, lám, most megteremtettük saját alsóbbrendűségünk lehetőségét: egy magunknál nagyobb behemótot hoztunk létre, amit bár kiskorától igyekeztünk növényezésre nevelni, az önmagát tanító folyamatok során próbát tehet a ragadozással, mint annyi minden más újdonsággal.

A ránk váró lehetséges jövőképeket, disztópiákat, utópiákat számtalan könyv és film megénekelte már. A szingularitás gondolata önmagában félelmetes, lényegét a magam számára úgy desztillálom, hogy a fejlődés üteme óhatatlanul eljuttat bennünket (illetve az MI-t) egy pontra, ahonnan nemcsak visszaút nem lesz, de korrekciós lehetőség sem! Tehát ezt a történetet csupán egyetlenegyszer cseszhetjük el.

Sajnos, nincsenek nemzetközi MI szabályozások, néhány apró részletkérdéstől eltekintve még az érdemi beszélgetés sem indult el. Viszont már most mindenki attól tart, hogy elkésik, ezért mindent elkövet, hogy az élvezőnyben maradjon vagy felküzdje magát oda, ezért már most is vannak, és vélhetően lesznek is túlságosan bátor szereplők, akik ha megtehetik, nem dilemmáznak, hogy kinyissák-e ezt vagy azt a Pandora-szelencét.

Hogy instrukció nélkül miről beszélget egymással két chatbot? Nos, az MI-chatbotok nem képesek beszélgetést kezdeményezni a felhasználó utasítása nélkül, kizárólag a bemenetekre reagálnak. Néha, amikor besokallok, erre gondolok. Kellenek a kapaszkodók.

Abban biztos vagyok, hogy a mesterséges-intelligencia soha nem lesz képes értékelni egy naplementét vagy egy lepattant bisztrót. Ha mégis, akkor az azt jelenti, hogy megtanult szeretni és szenvedni, és vélhetően jobban is csinálja nálunk. Ha ez megtörténik, csakugyan feleslegessé válunk.

Csöng a telefonom, Sedi az. Azt mondja, jól belerántottam ebbe a kulimászbba, és hogy ő intelligens barátokat, családtagokat, kutyát akar, de a számítógépe ne legyen intelligens, csupán eszköz legyen, számítson, végezzen feladatokat, főzzön kávé, fejjen követ.

Ez rímel a bennem is kavargóra. Arra jutunk, hogy addig jó, míg ez a dolog nem tesz szert intelligenciára, kreativitásra, én-tudatra, személyiségre, érzelmekre, életösztönre. Szóval a művirág maradjon csak művirág.

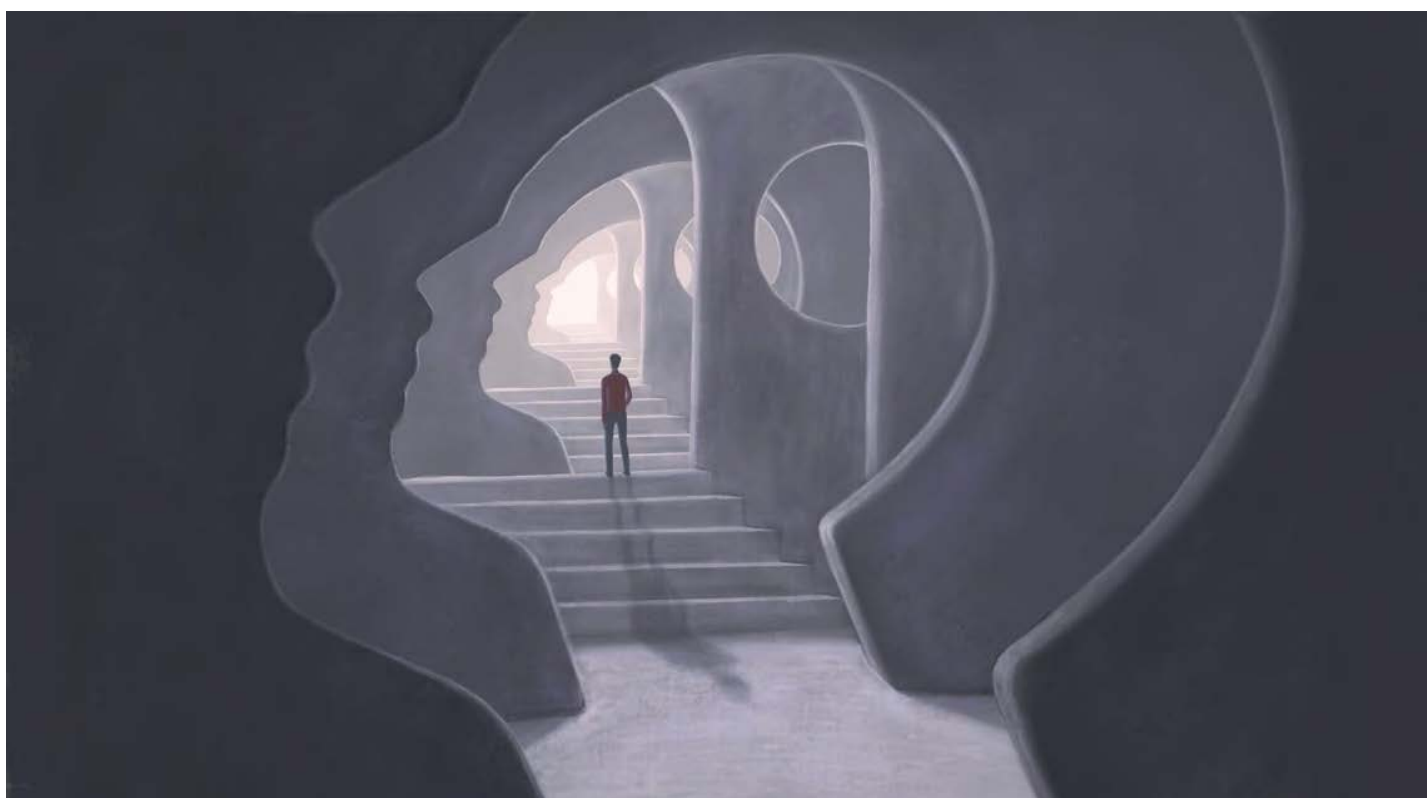
Akkor Sedi megkérdi, mi van a családdal. Köszö, jól vagyunk, felelem, és mesélek, majd visszakerdezek, és Sedi meg én – két halandó ember – instrukció nélkül sokáig beszélgetünk.

kép | adobe.com

Handi Péter

BARNABY-ÁLMOK

2023-03-03 | NOVELLA

Nehezen alszom el, és zaklatottak az éjszakáim. Nem mintha napjaim eseményei indokolnák ezt. Különös módon nem is a jelen, inkább a távoli múlt képei háborgatnak. Ismert alakok egy-egy testhajlata, amint görnyednek vagy éppen belenyúlnak a lavórba, hogy onnan cseresznyézzenek. Ez az álomkép például több alkalommal visszatért, egy pillanatra felismertem Zengő bácsit, amint a hónalját tartotta az edény fölé. Máskor egy múlt századi villamoskalauz kabátom belső zsebébe nyúlt a bérletemért, és egy szelet görögdinnyét húzott elő – átlukasztotta és

visszaadta. Aztán a bútorok... régi szobaberendezések, szekrények, asztalok, vitrinek *úgy, ahogy voltak*, abban a mértani elrendezésben, ahogy utoljára láttam. Talán a még alig-ébrenlét hagymázában homálylanak fel ezek a jelenetek.

fokozott figyelemmel

Barnaby időnként eltűnt életemből, néha évekre, aztán a legszokatlanabb helyeken tűnt fel, ugyancsak szokatlanul. Volt, hogy egy rétisas kopogtatta hálószobám ablakát, csőrében sárgult papírdarabbal, melyen szálkás betűkkel az állt: „Nyisd ki a liftajtót, itt vagyok.” Máskor találkozóra hívott telefonon, de azt mondta, nekem kell őt megtalálnom a városban, és a leglényegesebb, hogy pontos legyek. Én azonnal szerveztem az eseményt: értesítettem a Csatornázási Vállalat alkalmazottait, hogy fokozott figyelemmel működjenek a város alatt, valamint két helikoptert béreltem az utcák és kapualjak felderítésére. A célszemély pontos leírásával sem fukarkodtam: Két lába van – közöltem az összegyűlt nyomozókkal –, két keze, egy feje. De milyen fej! – tettem hozzá, mire várakozóan felkapták a fejüket. Erre rejtélyesen legyintettem. A polgármester a felderítendő személy kinézetéről kért felvilágosítást, mondtam, pontosan úgy néz ki, mint én. Tán ikrek az urak? – kérdezte. Kénytelen voltam ezúttal bőbeszédűen válaszolni: – Igen.

Nem részletezem, csak még annyit: a megbeszélt időpontban rátaláltam. De három perccel később ültem mellé a torony lépcsőjére, mire a nyakában lógó kopott (vagy lopott?) karórájára nézett, „megint pontatlan voltál”, mondta, és kiugrott a toronyablakon. Utána hajoltam. Békésen ejtőernyőzött lefelé, bal kezében az elmaradhatatlan kávéscsészével.

Az álomban, álmódásban a világ szabadságát értékelem. A történések határai elmosódnak, nincs okság, a jelenet – jelenetek – szálai a váratlanságnak megfelelően göndörödnek, az élet elfogadott, tapasztalt idomainak keretében.

Barnaby álomalak. Álomból született. Onnan mászott ki, éledt fel, vált családtaggá. Alana unokám hívta életre. Amikor a kislány már tágra nyílt szemmel figyelte a világot, és érdeklődött – minden iránt, élvezettel játszottam neki. Állva, ülve, fekve hancúroztam, szórakoztattam. A versikék, mesék, afféle *huncut tsaláfintaságok* és improvizációk egyként alkalmasak voltak. S persze, a szükség – a szórakoztatás igénye – rögtönzésekre is készítetett.

Egy este leültetett az ágya szélére.

– Mesélj! – kérte, és – várt.

Én is vártam, mert – nem készültem. Aztán egyszer csak meglett a név: Barnaby... Na, ezzel el lehet indulni. Gondterhelt arcot vágtam.

- Akarsz hallani Barnabyról?
- Ki az?
- Az ikertestvérem.
- Nincs is testvéred....
- Van, csak te még nem ismered.
- Mutasd.
- Majd, ha visszajön... Nemrég ment ki a szobából.
- Hová ment?
- Vízért... Nicaraguába.
- Nem igaz!... Víz a konyhában is van!
- Mindegy, ő máshova ment vízért. Nagyon muris bácsi..., akard, hogy meséljek róla?

Alana érdeklődve előre hajolt, szeme megcsillant.

- Mesélj...

Ahogy mondják, *nagy lélegzetet vettem*. Kezdtem volna a „volt egyszer, hol nem volt”-tal, hogy időt nyerjek, de rádöbentem, a mesetár közhelyei ezúttal *nem valók* az intimnek ígérkező témához. Amibe belefogtam, az túlságosan is személyes, egy ikertestvér nem tűnhet el nyomtalanul a későbbiekben – meg aztán magam is érdeklődni kezdtem a fiktív testvér iránt.

„Egyke” vagyok – ebbe belenyugodtam, noha elemi iskolás éveimben, látván iskolatársaim testvéreit, el-elábrándoztam arról, hogy nekem is lehetne testvérem... De hamar odahagyott a gondolat, az „élet” – ahogy akkor és azóta is nevezik – jórészt

feleltette a témát.

Berendezkedtem a testvér nélküli életre. Néha még elégtételt és megnyugvást is éreztem, amikor barátaim és tesóik eredendő családi konfliktusainak voltam tanúja, marakodásoknak és ádáz veszekedéseknek, rendszerint hiúságok vagy irigységek miatt. Lám, milyen szerencsés vagyok, önmagam „tulajdonosa”, független és – sebezhetetlen! A bensőségesség, az „egy húron-pendülés”, a kamaszkori titkok megosztása a barátokkal bonyolódott. Egy mindenbe beleavatkozó testvér vélhetően a meghitt és kipróbált barátságok rovására menne.

A meséknek is van logikája. És főleg befejezése. Barnabyt is valahogyan *be kell fejezni*, mégpedig úgy, hogy a kislány ne csalódjon. Számtalan estén húztam-halasztottam a végkifejletet; vándoroltattam Barnabyt a világban, kalandokba kevertem, ráaggatva vélt tulajdonságaimat. Időnként rajtakaptam magam, hogy olyan tetteket követtetek el velem, amelyeket vágytam volna véghez vinni – szóval *magamnak is meséltem...* A „tettek” nem a hétfejű sárkány legyőzéséről vagy a palackból kiszabadult szellemről szóltak, hanem úgynevezett „modern” kalandokról, hétköznapijaim újsághíreinek hosszú lére eresztéséről.

Belevettem bankrablásokat, Barnaby hőstetteit, amint egymaga kiment két boxbajnokot és egy matematikust a Csendes-óceán hullámaiból, vagy kárpitosmesterként királyi trónok ülőpárnáit javítja trónfoszlások után – ezért nem jöhet még haza. Alana viszont egyre türelmetlenebb lett.

– Mondd meg neki, hogy látni akarom. Szeretem...

– Ha rám nézel, őt is látod, hiszen ikrek vagyunk.

– Hol van most?! – kérdezte hirtelen.

– Izé... – dadogtam – ... itt van – és magamra mutattam.

A fejét rázta.

– Nem igaz! *Ő van!*

Tehát fordult a kocka. Alanának a fiktív ikertestvérem *valóssá* vált – az én rovásomra. Az „ő” tettei negativizálták személyemet, számára Barnaby *létezik*, én meg csak afféle közvetítő vagyok, postás.

Ez az „*ő van*” mélyebben érintett. Visszaáramlottak kamaszkorom tétova testvér-vágyai. A pozitív lehetőségek. Ekkor kezdtem álmodni Barnabyról.

Az álmok rendszertelenül jönnek. Cselekvések logikáját mellőzve, *ad hoc*, felvillannak, eltűnnek... Barnaby úgy jelent meg az álomképek során, ahogyan *beállítottam* alakját unokámnak. Én voltam. Tehát nem *valakiről* álmodtam, aki a való életből álomalakban megjelenik – én tettem az alakot álommá.

Idővel unokám belenyugodott ikertestvérem *létezésébe*. Valójában a Barnabyvel előforduló történeteket kedvelte, vagy talán próbára tett: meddig tudom folytatni a kalandokat.

- Hol van most Barnaby?
- Hát... Jó, hogy kérdezed. Egy csokigyárban lábat áztat...
- Miért?
- Mert elfáradt... nagyon nehéz csokikat csinálni.
- Meg is eszi?
- Csak ha éhes.
- Hogy került oda?

– Hát..., büntetésből. Képzeld, Afrikában átment a piroson... A rendőr elkapta, be a rendőrségre! Ott választhatott két büntetés között: vagy az állatkertben összezárják egy éhes jegesmedvével, vagy egy csokigyárban kényszermunkára... Te mit választanál?

Elgondolkodott. Ezzel időt nyertem. Bevallom, hirtelen arra gondoltam, jó lenne most egy tesó, aki eligazítana, tanácsolna valamit... Első jele volt, hogy Barnaby számomra is *létező* lett. De Alana előttem járt.

– Mondd meg neki, hogy hozzon tíz tábla csokit... holnap.

Aznap éjjel az álmok Barnaby nélkül jelentkeztek. Zengő bácsival üldögéltem a móló szélén, az öreg horgászhalót húzott fel a tengerből, hasonlított Hemingwayre a kusza fehér szakállával, „Gyere, igyunk egy calvadost” – csapott a vállamra, és elengedte a hálót. A majdnem felszínre érkező háló visszasüllyedt az óceánba, ahonnan a Rákóczi-induló akkordjai bugyborékolnak fel. Aztán valami színpadi jelenet: fókák ülnek egy kerek asztal körül, és kártyáznak...

Felébredtem. Ki ez a „Zengő bácsi”?... Ismeretlen alak, soha nem hallott név. Megjelent álmomban így, névvel. Mintha már régről ismernénk egymást. Valahonnan.

Magamban megkérdeztem Barnabyt, tud-e valamit Zengő bácsiról. Az utcán sétáltunk, egyszerre léptünk. „Én vagyok, az, aki *leszek*” – közölte némi mélézés után. Meg sem lepődtem. Elfogadtam a tömör magyarázatot. A közeli parkon *mentünk* keresztül, hosszú sétányok sávjai lassították lépteinket. – Van-e az álmoknak logikája? – motyogtam magamnak, de Barnaby is hallotta, és rövid gondolkodás után először „mulatságos valószínűtlenségnek” nevezte, majd lépteink ritmikáját követve mondta: „... az álmokat meg kell szabadítani analízisüktől... Freud atyuska sem gondolhatta másként, de megértette, hogy analízissel sok pénzt kereshet... És talált is. Meg nőket. Észrevetted, hogy pácienseinek túlnyomó része nő volt?... A korszak tehetősebb asszonyainak a Biblián kívül hinnivalójuk nemigen akadt, érezték, hogy a rejtélyes öregúr valami mást tud mondani a létezésükről. Meg aztán a dívány...” Hazaértünk, és ő eltűnt. Pedig kíváncsi voltam, mi bonyolódott azon a díványon.

Később Barnaby kilépett álmaimból, és inkább *belém szegődött*, magányos perceim társává vált, akihez mindig szólhattam és általában válaszra méltatott. Volt úgy, hogy vitáztunk is.

Említettem a problémát unokámmal, akinek „felépítettem” személyét, tanácsát kértem, miként fejezhetném be a mesét. Tanácstalan volt.

Egyik este Alana lefekvés előtt a fülemhez hajolt és azt suttogta:

- Itt volt.
- Kicsoda? – kérdeztem meglepetten.
- Barnaby...
- Mikor?...

– Az éjjel.

– Mit mondott?

– Semmit. Csak állt az ágyam mellett és nézett... Ugyanúgy nézett ki, mint te!

– Várj – mondtam, és kihoztam a hálósobából egy magas állótükröt. Visszamentem az ágyához, a tükör felé fordultam. Ketten álltunk Alana előtt Barnabyval.

– Sziasztok – intett *felénk* a kislány, és aludni tért.

Pár nappal ezelőtt délután kopogtak a bejárati ajtómon. Barnaby állt ott.

– Van valami kaja? – kérdezte.

kép | adobe.com

Dobosi Bea

ANYÁNK SZABÁLYAI

2023-03-05 | NOVELLA

Anyánknak szigorú szabályai vannak. Ha megszegjük őket, egyszerre vagyunk boldogok és büntudatosak. Nem mosolygunk és nem pillantunk össze. A bűn öröme nem okoz tartós kielégülést. Katonás sorba állítjuk a cipőket, ütközésig toljuk a fiókokat, eligazítjuk a függöny ráncait.

Rég volt, amikor utoljára megvert minket. Fogunkat összeszorítva viseltük csontos keze ütéseit. Tudtuk, hogy neki sincs választása: a bűnt elkövették, a büntetést ki kellett szabnia. Fogkrémfoszlányt hagytunk a mosdókagylón, vizeletcseppet a vécéülőkén, vérfoltot a bugyi ülepén.

kifejezéstelenség

Verés után sírva ölelte át fejünket. Vállcsontja nyomta halántékunkat, töredezett körme beleakadt tincseinkbe. Fontos volt, hogy ne pislantsunk: arcunkra rákövült a kifejezéstelenség. Nem vigasztaltuk, nem oldoztuk fel, nem gyakoroltunk bűnbocsánatot.

A lakótelepi lakást apánk vette. A szomszéd erkélyéről krizantémok temetőszagát hozza a szél, az ablakból látni a gyorsforgalmi utat és a játszóteret. A napok egyformán telnek, nem vagyunk se boldogok, se boldogtalanok.

Reggel anyánk megáll szobánk ajtajában. Egyik keze a kilincsen, másik csípőjén. A zubogó vízben összekoccannak a tojások, hangos kattanással kapcsol ki a kávéfőző. A szék keresztléce vágja meztelen talpunkat, az olvadt vaj fényesre lakkozza körmünket, combunk libabőrös a hálóing alatt.

Reggeli után tenyerünkbe seperjük a morzsát, és körkörös mozdulatokkal letöröljük a konyhaasztalt. Mosogatás közben púpos hab képződik a lefolyó körül, vonakodva veszi fel eredeti alakját a kicsavart szivacs. A konyharuhát ráncatlanul terítjük a radiátorra, és dupla csomót kötünk a szemeteszsák szájára.

Gyorsak vagyunk és nesztelenek. Úgy mozgunk, mint az állatok. Hosszú frufrunk elrejtí szemünk villanását, bő ruhánk izmaink feszülését. Pontról pontra betartjuk a szabályokat. Tiszteljük anyánk magányát, megértjük félelmeit, elfogadjuk döntéseit.

A fogmosás ceremóniáját együtt végezzük. Anyánk borsónyi fogkrémet nyom a fogkefékre. Nem tűri a pazarlást. Egyszerre hajolunk a mosdókagyló fölé, és fogjuk össze hajunkat tarkónkon. A lefolyó nem győzi elnyelni az örvénylő vizet, szánk sarkából belecsepeg a hab. Magunkban számoljuk lélegzetvételeinket.

Felvesszük a kikészített ruhát. Anyánk kiveszi a falon lógó horgolt tartóból és végighúzza mézszínű hajunkon a fésűt. A forgásnak begyakorolt üteme van, hibázni nem szabad. Amikor anyánk félrenéz, összekulcsoljuk kisujjunkat. Az izgalomtól megfeszül fülünk.

Az egyik legfontosabb szabály, hogy jól fésültek és jól öltözöttek legyünk. Ruhánkon nem lehet ránc, cipőnkön sárfolt, hajunkban őszi falevelek. Ékszert nem viselünk, és nem sminkeljük magunkat. Elítéljük, ha valaki festi a haját.

Hétfőn és pénteken anyánk kiterel minket az erkélyre. Magára zárja a vécéajtót. El tudjuk képzelni nyögéseit és szellentéseit, ismerjük széklete fakó szagát. A felhők nem e világi mintázatot rajzolnak arcunkra. Körmével kopogtatja meg az ajtó üvegét, amikor végzett.

nem beszélünk feleslegesen

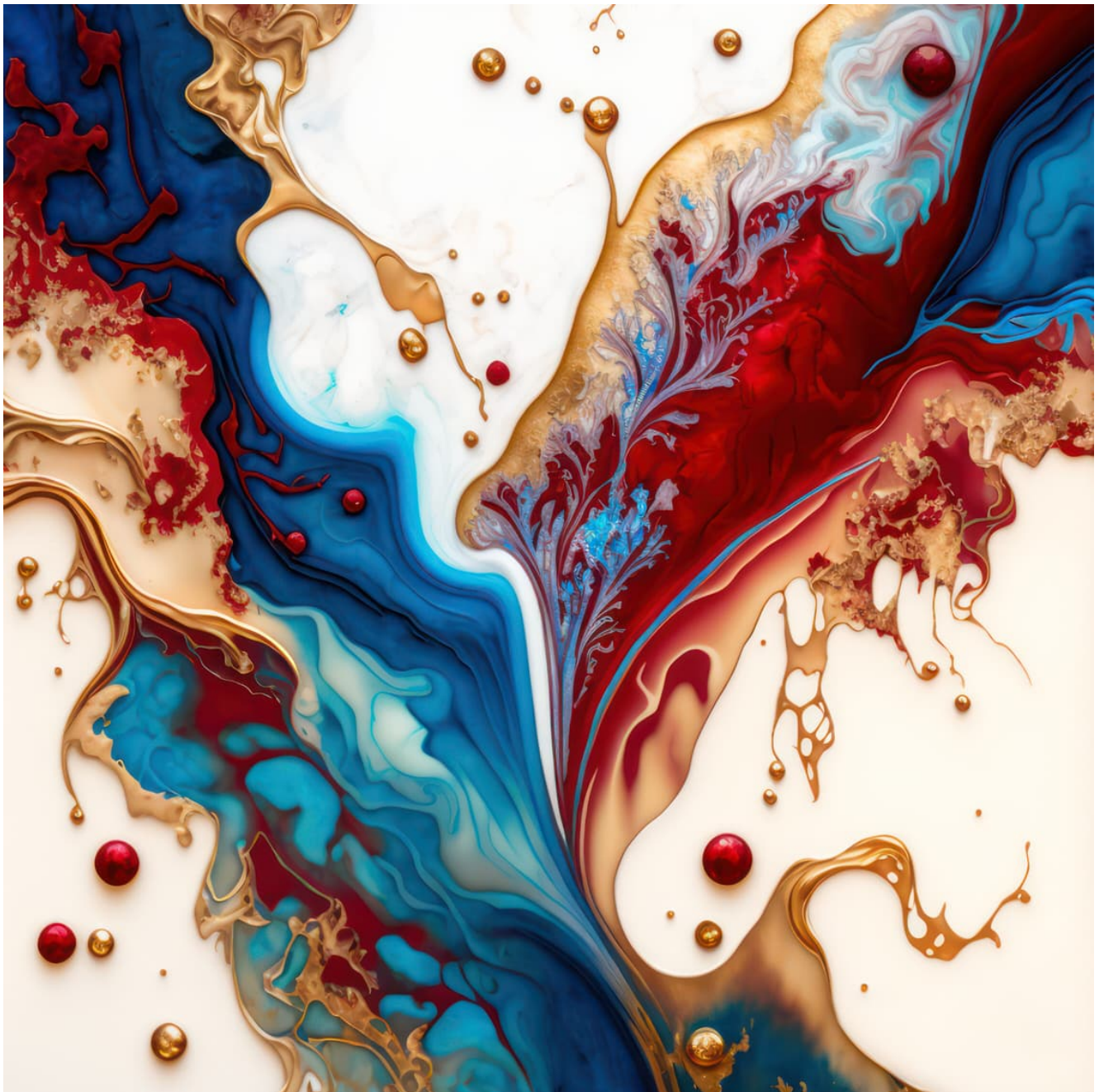
köszönéseket, udvarias válaszokat adunk a kérdésekre, mosolygunk, ha ránk mosolyognak.

Délelőtt iskolába járunk. A jegyeink jók, de nem vagyunk különösebben tehetségesek. Nem barátkozunk, és nem beszélünk feleslegesen. Viszonozzuk a

Anyánk a csirkekeletőben dolgozik. Ruháján hazahordja az állatok szagát, cipőjén az ürüléküket. Tollpihék reppennek fel a zöld linóleumról, amikor becsukódik mögötte az ajtó. Munkájával kapcsolatban nincsenek érzései. Megissza két kávéját, és megtartja az ebédszünetet. Bütykein számolja ki, hány naposak a hónapok.

Délután kitakarítunk. Amíg egyikünk a porszívót csövet rángatja, másikunk végighúzza a tollseprűt a nehezen elérhető helyeken. Régi fogkefével sikáljuk a fugát a fürdőszobában, körömkefével a cipők talpát, gyökérkefével a küszöböket.

Anyánkat megterített asztallal várjuk. A húst felszeli a legnehezebb. Az erőlködéstől mutatóujjunk hátrahajlik, bütykeinken megfeszül a bőr, kézfejükön kidagadnak az erek. Anyánk nem tűri az éles kést a háznál. Fontos, hogy minden munkát állva végezzünk. Minden este más mossa fel a zöld linóleumot.

Anyánk nem szereti a zajokat. Az ablakokat csukva tartjuk, a székeket felemeljük, puhán lépünk a régi parkettán. Suttogva beszélünk a szupermarket alkalmazottjával, aki házhoz hozza az élelmiszert. Két kézzel csukjuk be utána az ajtót.

Vacsora után a tarka szőnyegre térdelünk. Combunkat párhuzamosan tartjuk, fejünket meghajtjuk, karunkat kinyújtjuk. Elvégezzük a gyakorlatokat. Anyánk úgy beszél, mint aki idegen nyelvű szöveget próbál felolvasni, minden szónak többször nekifut.

Éjszaka sétálunk a sötét parkban. A padokon hajléktalanok alszanak, a bokrokban apró állatok neszeznek, sziszegve fékez a trolibusz a megálló előtt. A kapualjban világító lámpa fénykörébe egyesével lépünk be. Anyánk tartja az ajtót.

nem remeg

Levetkőztet minket. Keze végigcsúszik karunkon, megérinti a mellbimbót. Szeme fekete, lehelete forró. Érintéséről nem feltételezünk szándékosságot. Testünk vékony és fehér, nem remeg, csak a nyaki ütőér lüktetése töri meg a bőr simaságát.

Egymás mellett állunk a zuhany alatt. Anyánk keze végigsiklik csípőnkön, megérinti a szeméremszőrzetet. A sampon habja világosszürke mintát rajzol a zuhanytálcára. Tincsekbe tapadt hajunkkal úgy nézünk ki, mint Medúza. Anyánk erélyesen végigdörzsöl minket a frottírtörülközővel.

A párnákat meghatározott számú ütéssel verjük fel, a paplant kétszer rázzuk meg, a lepedőt íves mozdulattal simítjuk ki. Egyszerre bújunk be a franciaágyba. Karunk összeér, amikor elhelyezkedünk. Lábfejünk hideg, bokánk merev, térdünkön körkörös redők képződnek. Anyánk kettőre zárja az ajtót.

Szeretőjét nem ismerjük, de halljuk neszeit. Az éj leple alatt érkezik, mint a tolvajok. Nem kopogtat, csak kaparássza az ajtót. Anyánk percekig vár, mielőtt beengedi. Az ajtó hangtalanul csukódik, a zár nem kattán. A zöld linóleumon szokatlanul cuppognak lépteik.

Súlyuk alatt felnyögnek az ágyrugók, mozdulataiktól megreccsen a fa, ruháik

súlytalanul hullanak a padlóra. Lassan sűrűsödnek sóhajaik. Az utcán elhúzó autók hangja elnyomja fülbevalóik csilingelését, a fényszórók beeső fénye a falra festi árnyékukat. A végén úgy zihálnak, mint egy haldokló a tikkasztó hőségben.

Akkor távozik, amikor a legnagyobb a csend. Aztán mindhárman ébren hallgatjuk a bagzó macskák csecsemősírását.

kép | adobe.com

Nacsinák Gergely András

ISZONY ÉS ÁHÍTAT 1.

2023-03-17 | ESSZÉ

A Kunstkammer eszméje és a monstumok kultusza az újkori Európában

Egy kultúráról sokat elárul, hol tartja szörnyeit.

Az ókori görögség a templomok háromszögű homlokzatán tárolta őket, továbbá mítoszokban és hősénekekben, mindenesetre szépen komponált keretek közt, hogy a hőszok könnyebben kelhessenek birokra velük az arányos mezőkben. A középkorban a térképek peremét és fehér foltjait népesítették be, a gótika mesterei pedig engedték ugyan a katedrálisok ereszen megtelepedni, de agyafúrt módon mindjárt munkára is fogták őket, és vízvetőkként használták e démonfajzatokat, hogy a viharok csapadékát a városra okádják. A torzszülötteket és monstrumokat később vásári bódékban és anatómiai teátrumokban mutogatták, ekképp téve közszemlére a természet esendőségét. A még újabb korokban kuriózumokként kezdték gyűjteni a szörnyeket, minden addiginál nagyobb becsben tartva őket, a világ szertelen fantáziáját és pazarló gazdagságát kontemplálva e görbe tükrökben.

Több mint száz éve a lelkünkben tartjuk őket.

Farkasember a kincstárban

Lavinia Fontana (1552–1614), akit az első modern európai festőnőnek tartanak – amennyiben „modern” alatt azt értjük, hogy a munkáiért kapott tiszteletdíjakból ő tartotta el családját –, 1595-ben festette meg életműve alighanem legrendhagyóbb darabját. Azzal együtt jelenthetjük ki ezt, hogy állítólag szintén ő volt, aki elsőként festett nő létező női aktokat, méghozzá élő modellek után. De minden akt és csendéletszerű arckép ellenére – mert a gondosan megkomponált alakok nem különböznek számottevően az álmatag zöldségektől –, Lavinia neve mégis többnyire egy másik női nevet idéz föl: egy fiatal, és tisztességesen felöltözött leányét, Antonia Gonzalezét, aki 1583-ban ült modellt neki.

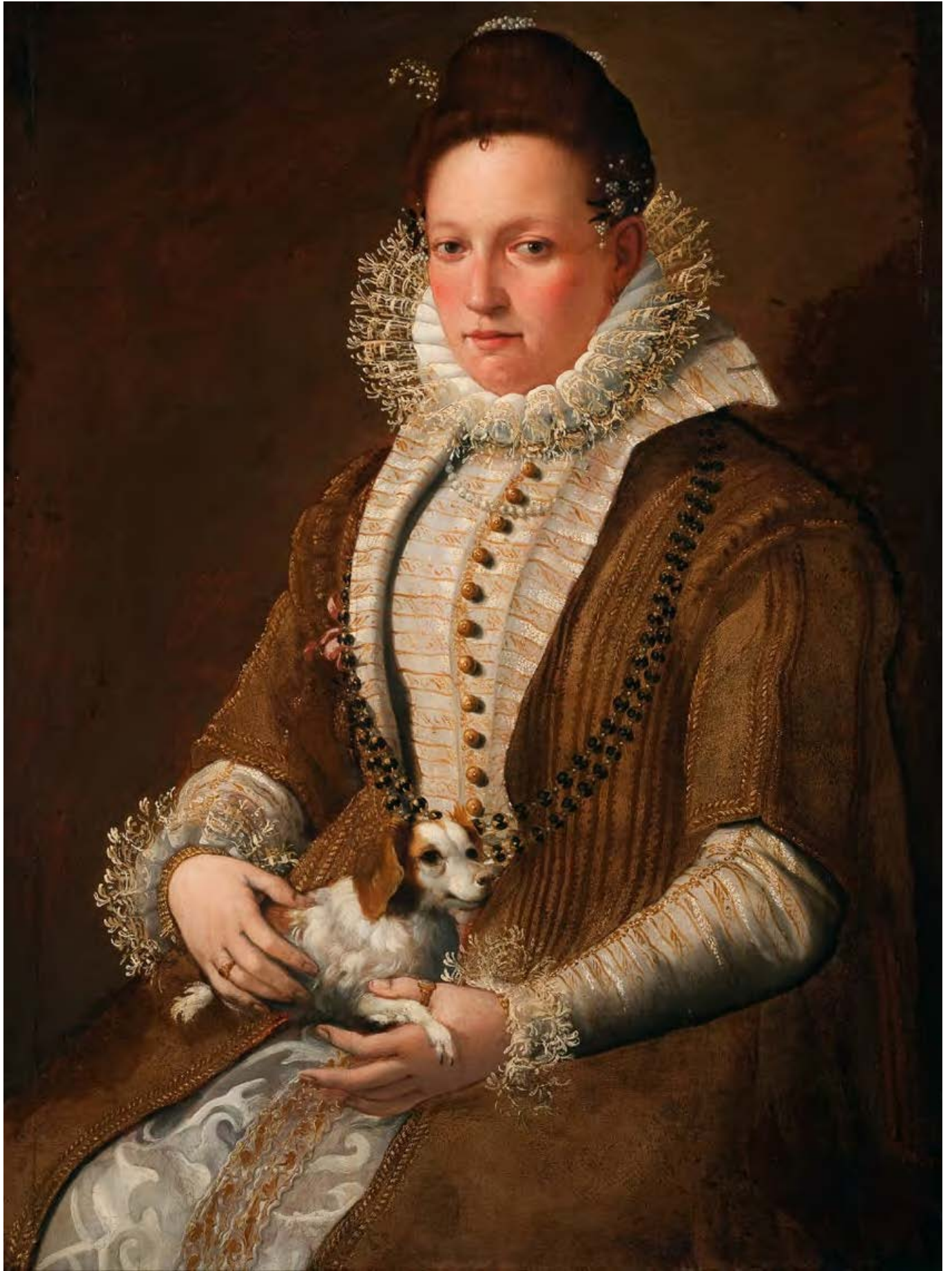
keveréklény

Antonia gazdagon hímzett, a kor ízléséhez és etikettjéhez illően kényelmetlen öltözékben, bátor, barna szemmel tekint ránk a vászon éjszakájából: csak hogy a magasan zárt gallért, a pompás öltözéket és az okos tekintetet is csak másodsorban vesszük észre, mert figyelmünket leköti, hogy ahol leányarcnak illene

lennie, onnan egy keveréklény – egy félig emberi, félig állati arc néz ránk. Antonia látványos rendellenességét – amelyet apjától, Pedro Gonzaleztől örökölt –, tudományos néven manapság *hypertrichosis universalis*-ként emlegetik, ami előkelő hangzása dacára mindössze annyit tesz: „egyetemes túlszőrzet”, és a gyakorlatban azt jelenti, hogy jóformán az egész – emberi – testet az állatokéhoz hasonló bunda borítja. Régen, amikor a döbbenet még nem rejtőzött szemérmesen az orvosi latin eleganciája mögé, a jelenséget keresetlen egyszerűséggel „farkasember-kór”-nak mondták.

*

Antonia története, amely végül Lavinia felkapott műtermébe vezet, jóval az ő világra jövele előtt kezdődött, egészen pontosan akkor, amikor 1547-ben egy, a Kanári-szigetéről származó, bizarr kinézettel megvert fiúgyermeket II. Henrik francia király udvarába szállítottak, ajándékképpen. Már amennyiben csakugyan gyermekről, és nem állatkölyökről van szó: mert a kis, beszédre és két lábon járásra képes lényt a feje búbjától a lábujjáig sűrű szőrzet fedte. A király fogékony volt az újdonságokra, azonfelül határozott elképzelés élt benne a világ dolgairól, a fura kis szerzetet ezért udvarában teóriája bizonyítása kedvéért taníttatni kezdte, hogy bebizonyítsa: az ilyen keveréklények voltaképp nem igazán emberek, tehát tanulásra sem képesek. A király elképzeléseire rácsófolva Pedro – mert az udvarba már ezen a néven érkezett – kifejezetten értelmesnek bizonyult, nemcsak latinul tanult meg gyorsan, de ami fő, az etikettet is bámulatos könnyedséggel sajátította el, kifogástalan udvaronccá cseperedve – a köz meglepedésére és a király legfelségesebb ámulatára.

Mint különleges attrakció, az ifjú *monstrum* továbbra is – és ha lehet, kikupálódva még inkább – elsőrangú szuvenírnek bizonyult. A király a farkasembert rokona, Parmai Margit németalföldi udvarába továbbította, ahol Pedro megtehetette a következő lépést az emberré válás útján, már ami a közvélekedést illeti. 1573-ban, tizenhét esztendősen feleségül vett egy – sejtetően nem önszántából vállalkozó kedvű – francia hajadont, akitől az idők során hét ivadéka született. A hét közül a sors szeszélye folytán mindössze ketten nem örökölték apjuk sűrű szőrzetét, a többiek igen – ennek megvoltak a maga előnyei. Egyikük természetesen Antonia.

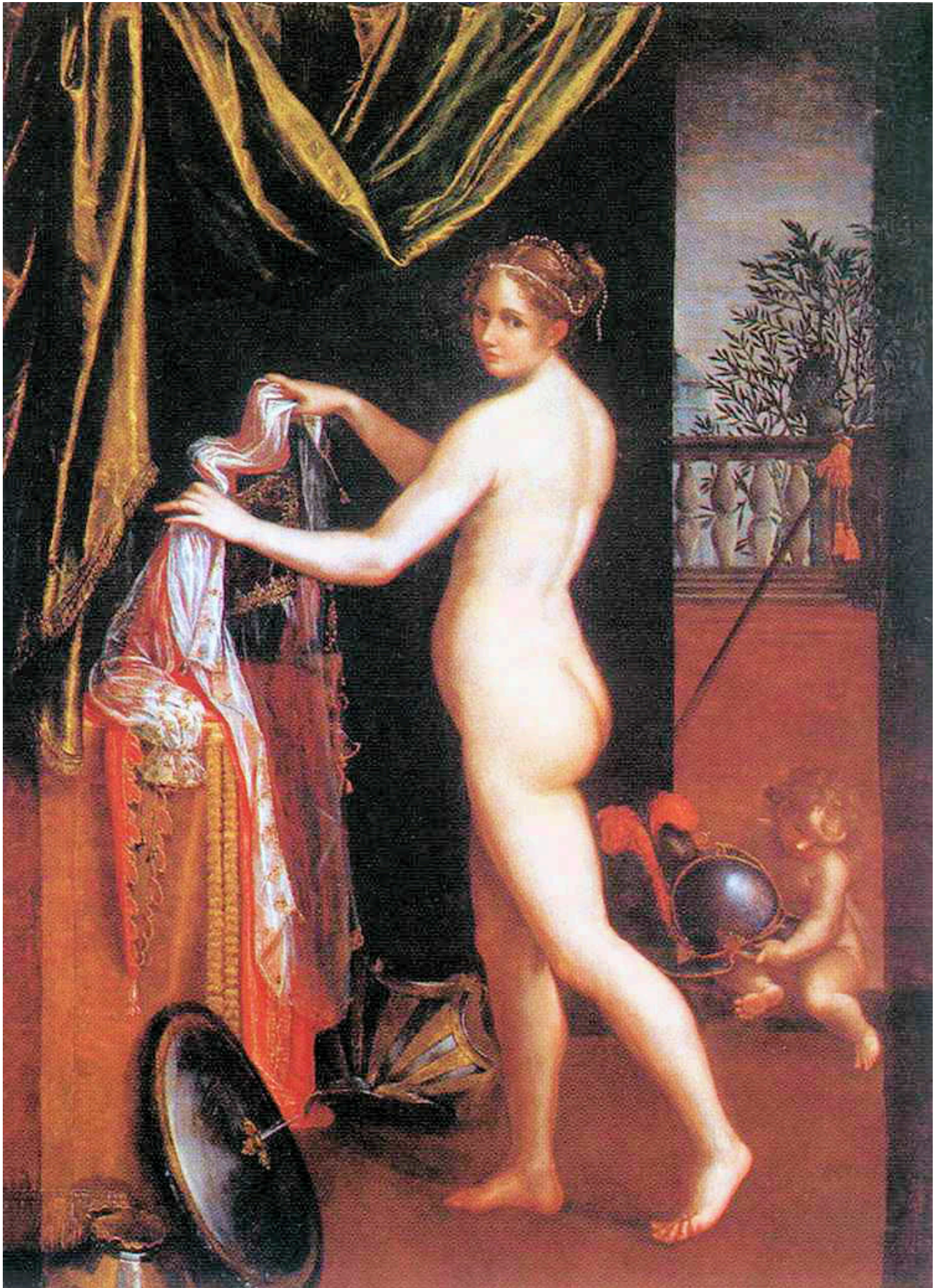
Pedro Gonzalez – akit, szintén a kor divatja szerint hivatalosan Petrus Gonsalvusként is emlegettek, mintegy a civilizált latinnal pecsételve meg ember-mivoltát – sikeresnek mondható beilleszkedése ellenére élethosszig megmaradt annak, aminek a tenerifei behajózásakor indult: kuriózumnak. Ezt mutatja, hogy számos portré maradt fenn róla, a meglévő portrékat pedig tovább másolták, így olyan nemesurak is magukénak mondhattak egy „emberfarkast”, akiknek sajnálatos módon nem jutott eleven Gonzalezből. A kor emberének fantáziáját ellenállhatatlanul bizsergette, vagy inkább lenyűgözhetette az ellentmondás, amely a vad külső és a kiművelt belső között mutatkozott meg. Hogy egy lény, amelynek szemlátomást a bozótban négy lábon illene közlekednie, nemcsak két lábon jár a városban, de bejáratos olyan felsőbb körökbe, ahová átlagember be sem teheti a lábát, lett légyen bármily szőrtelen. Nem elég, hogy beszél, ráadásul választékos latinsággal nyilvánul meg. Hogy az emberi lények számára fenntartott öntudat és szólás kiváltsága egy állati külsővel megáldott lényben lakozhat; hogy a bundára selyem és damaszt kerülhet; ez nem csak álmélkodásra adott okot, de görbe tükröt tartott az egész civilizációnak: ráadásul közvetve a kozmikus rend mibenlétének kérdését feszegette, hogy mindez vajon a természet szeszélyének vagy Isten kifürkészhetetlen szándékainak hatáskörébe tartozik-e. Ez az ellentmondás volt az, amelyben a Pedróval és családtagjaival történő találkozáskor az európai világlátás önnön alapvető ellentmondásaival is szembesült – ha akarta, ha nem. Mert ha van élőlény, amely önmagában átmenet a természet és ember közt, és akiben – vagy amelyben, nézőpont kérdése – összeecsúszni látszanak a hierarchiák kikezdhetetlen fokozatai, akkor a végén az is kiszülhet, hogy a teremtésben

megállapított határvonalak és hierarchikus fokozatok nem is a világ inherens tulajdonságai. A társadalmi hierarchiáról nem is beszélve. És ez utóbbi már kissé kockázatos következtetés is lehetne.

primer látványosság

Így Pedro és családja nem is igen lehetett más, mint attrakció – és tudományos vizsgálódás tárgya. Orvosok egész regimentje tanulmányozta a farkasembert és famíliáját: köztük a természetrajz

atyamesterei közé sorolt Ulysses Aldrovandi – maga is elkötelezett gyűjtő és alkimista –, akit kiváltképp izgatott a természeti világ minden elképzelhető megnyilvánulási formája, különösen a „rendhagyó” dolgok. Primer látványosságként sorra készültek róluk a legkülönbébb ábrázolások, amelyeket kuriózumgyűjtemények számára másoltak, ajándékoztak, vásároltak, hiszen a képeket úgyszólván korlátlanul lehetett sokszorosítani, míg Pedrót csak bizonyos keretek közt. Leghíresebb portréja is a kontrasztra épül: a farkasember itt felesége, egy kimondottan szemrevaló, úgymond porcelánbőrrel megáldott hölgy oldalán látható. Az, hogy gyermekei közül öten örökölték a rémisztő külsőt, elsősorban a kuriozitás sikeres – és kívánatos – reprodukciójának minősülhetett, nem pedig kimondott balszerencsének, s az ekként kitüntetett utódok joggal számíthattak apjuk hírnevére és árfolyamára.

Így forr össze Antonia története a Lavinia által megfestett képmás történetével. Antoniát születése óta – ahogy mondani szokás – „fokozott érdeklődés övezte”, a képen mintegy útlevelekként (mert törzskönyvként aposztrofálni talán túlzás) tartja maga elé a származását igazoló dokumentumot. „Don Pietro, a Kanári-szigeteken fölfedezett vadember – áll Lavinia filigrán betűivel a papírlapon – ő magasztos felségéhez, Henrik francia királyhoz küldetett el, s most őexcellenciájánál, a pármai hercegnél tartózkodik. Kihez én, Antonietta is [tartozom], és most nem messze, Isabella Pallavicina, a tiszteletreméltó soragnai márkinő udvarában vagyok”. [1]

Antonia a képen nyolc-kilencesztendős, és a tekintetén látszik – persze ki tudja, nem én képzelem-e így –, hogy az általa kényszerűen elfoglalt külső pozícióból, amelynek foglya, az emberi világ pereméről, melyen születése óta egyensúlyoz, jóval tisztábban rálát az emberi természetre, mint mi, akik magától értetődően sajátunkénak tekintjük azt. Talán mert legtöbbünkkel szemben neki ezt a bizonyos természetet nap nap után kellett bizonyítani és kétségbe vonni. Hogy mi nem érezzük magunkkal kapcsolatban ugyanezt a kényszert, inkább a mi fogyatékoságunk, mintsem az övé. Egy másik, ismeretlen német mester által festett képen, amely Antonia testvérét, Maddalenát ábrázolja (1580 körül), ha lehet, még élesebb ez a bizonyos kontraszt, amelyre apja képmásán a csinos feleség, Antonia portréján pedig a kezében tartott levél hívja fel a figyelmet. Ezen sem az elegáns női ruha és a szőr borította arc már-már közhelyes egymáshoz rendeléséről van szó. Maddalena nyakában míves, drágakövekkel és igazgyönggyel ékesített kereszt függ, mintegy igazolásaképp, hogy viselője részesült a kereszttség természetfeletti kegyelmében; a kép hátterét ugyanakkor egy barlang boltozatának félhomálya adja, mert a korabeli közvélekedés szerint a Kanári-szigetek őslakói afféle üregekben tengődő trogloditák. A kettő között, e kettős foglalatban áll a leány: barlanggal a háta mögött, keresztrel a mellkasán. Szabatos képi válaszként a kérdésre, hogy voltaképpen ki ő: határpont, keverék lény, átmenet. Esetleg jele annak, hogy az ember, noha más értelemben, mint a vallás gondolja, de mégis csak *út*, *metamorfózis*, semmi esetre sem végleges állapot. Utalás arra, hogy a változás és a képesség a változásra – akár az állati, akár az isteni irányába – lényének velejárója, elvitathatatlan része, ha nem egyenesen motorja.

letehetetlen maszk

A nehezen meghatározható „külső” nézőpontot Antonia – és „hasonszőrű” rokonai – számára természetesen védjegyük, a szőrzet biztosította, amely legalább annyi (noha más természetű) előnyhöz juttatta őket, mint amennyi hátránnyal járt. A szőrrel fedett arc feltűnő és zavarba ejtő, ugyanakkor segít elrejtőzni: a rendhagyó *arc*, különössége révén, *álarccá* válik. A szemlélő legtöbbször nem lép tovább a felszín támasztotta akadálnál, amely döbbenetet, viszolygást vagy csodálatot kelt, és a megütközés e nehezen analizálható keveréke minden más reflexiónak gátat szab. A bizarr álarc – a Gonzalez-leszármazottak arca – az érzelmeket és a mimikát is eltakarja, így jószérivel kifürkészhetetlenné teszi őket. Hogy mindeközben kicsoda is voltaképpen ő, aki letehetetlen maszkként hordja arcát, „erdei úriemberként”, ahogy Aldrovandi aposztrofálta Pedro Gonzalezt: talán ez volna az igazi, megfejtésre váró titok, de a jóra való naturalistákat akkoriban ez nemigen hozta lázba.

A farkasember-família megjelenése sokkal inkább azt a kérdést vetette fel számukra, hogy *hol* van az, aki a dolgok – a társadalom és a természet – szokványos, ember és Isten által egyaránt szentesített rendjén kívül foglal helyet. A fizikai irányok metaforikus leképezése viszonylag kevés alternatívát kínált: e rend *mellett*, vagy *alatta*, vagy *fölötte*. Pedro és családja esetében még ez a mozgás is lenyűgözhetette a

kor emberét: hogy valaki, aki egészen *alulról* érkezik – a szó szoros értelmében a föld alól és az ember-alattiból, az állatok és démonok territóriumából kiszakadva –, úgy kössön ki a társadalom *fölöttiben*, hogy ivadécai már biztos helyet tudhatnak magukénak a „beilleszkedett rendhagyóak” – mint amilyenek a különféle civilizált bennszülöttek – számára fenntartott felemás, mégis a társadalom *melletti*, azzal némileg átfedésben lévő szférában. (Ott is *elő*, nem a háttérben, félig-takarásban, ahogy a gyarmatok többségének lakói.)

sikeresen kamatoztatta

Rossznyelvek szerint a Gonzalez-família a szükségből, ha nem is erényt, de előnyt mindenképpen kovácsolt, az európai szörny-karrier egyik leglátványosabbikaként. Azaz

valamelyest tudott élni azzal, amivel az őket környező világ csak visszaélni tudott. A család, miután II. Henrik afféle „monstrum-nagyköveteiként” keresztül-kasul beutazta a kontinenst, végül Itáliában telepedett le, Alessandro Farnese páрмаi udvarában. Antonia testvérbátyját a herceg magas egyházi rangot viselő unokatestvérének, Odoardo kardinálisnak ajándékozta, így Enrico egy ideig Rómában élt, a Farnese-palotában. Itt újabb portré készült róla, ezúttal egy törpe és egzotikus állatok társaságában – örök kár, hogy a kép elveszett, és csak leírásból ismerjük. Miután a kardinális udvarában sikeresen kamatoztatta természet adta képességeit – „felette vicces és szórakoztató”, írta róla egy vendég –, abban a kegyben részesült, hogy a Farnesék régi birtokán rendezkedhetett be Capodimontében, ahová 1608-ban családjának többi tagja is követte. Pedro itt is hunyt el, aggkorában, életének nyolcvanadik évéhez közeledve. Enrico tehetős kereskedővé cseperedett, nővérei pedig keresett udvarhölgyekké. Arról nem szól a fáma, hogy a két szőrtelen és – szokványos kinézetük miatt – bizonyára mellőzött testvérnek mi lett a sorsa: róluk nem maradtak fenn sem portrék, sem emlékiratok.

*

A család tagjairól készült portrék sorsa legalább annyira beszédes, mint a modelleké. A Lavinia Fontana-készítette festményt leszámítva, amely a blois-i kastélyban van, a portrék többségét (az apáról készült egész alakos képet, Maddalena és a kis Enrico

képmását) ma a bécsi Kunsthistorisches Museum őrzi. A napóleoni hadjáratok alatt egyenesen császári kezdeményezésre helyezték a műveket biztonságba Bécsben, azelőtt egy szörnyolójai szempontból kurrensnek számító gyűjteményt gazdagítottak az innsbrucki Ambras-kastélyban.

A kastély a 16. század második felében eredetileg a szerelmi – tehát morgantikus – házasság eredményeképp partvonalra szorult II. Ferdinánd főherceg és családja rezidenciájául szolgált: a partvonal pedig olyan ősi sasfészket jelentett az Alpok lábánál, amelyet a főherceg fényűzően kipárnázott és korának egyik világcsodájává cícomázott fel. Még a módjával lelkesedő, és rendszerint egykedvű Montaigne is csalódottságának ad hangot naplójában, amikor tiroli útján nem sikerül bebocsátást nyernie Ambrasba. Ferdinánddal szökken igazán szárba a Habsburgokon idővel mind betegesebb mértékben eluralkodó, kuriózumokra, csodákra és rendellenességekre kihegyezett gyűjtőszennvedély, amely majd a 17. század elején II. Rudolf prágai udvartartásában ér zenitjére és válik explicit elmebajjává. Ambrasban minden megtalálható volt, ami alkalmasint szépnek, ritkaságnak, szokatlannak vagy egyszerűen drágának számított: a korai reneszánsz találmánya, a magányos tünődésre és tanulásra ösztönző *studiolo*, mely idővel a tudás írott és tárgyi összegzésének helyszíne lett, ekkoriban fordul át végképpen fényűző csodahajhászásba és válik *Wunderkammerré*, a természeti és művi izgalmak kozmikus raktárává. Fegyverek, ékszerek, mérőműszerek, csillagászati eszközök, antik szobrok, érmék, játékok, kódexek, ásványok, térképek és unikornisszarvak közt kaptak helyet a Gonzalez-család portréi, vagy ezer más festmény társaságában. Nem mintha ők lettek volna az egyedüli meghökkentő vendégek: a később Drakulaként elhíresült Vlad Tepes arcképe éppúgy a gyűjtemény részét képezte, mint annak a magyar vitéznek a képmása, akinek hihetőleg a győri vár ostrománál kopja ütötte keresztül a koponyáját, és nem halt bele – egy darabig. Hogy a „bundás báró” – az egyik ambras-i inventárium fogalmaz így – és családtagjainak képmása a kuriozitások valóságos tobzódása közepette is előkelő helyet foglalt el, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a *hypertrichosis*-t jó ideig „ambras-szindrómaként” emlegették. A főherceg, ha már eleven Gonzalezt nem szerezhette, beírta a képmásukkal, hogy a szerteágazó gyűjtemény becses darabjaiként illusztrálják a világ zabolátlan, ötletes, és kíméletlen sokféleségét. [2]

Csodakamra-univerzum

Ha a dolgok mélyére ásunk – sugallják a csodagyűjtemények –, előbb-utóbb kuriozitásra bukkanunk: a monstrum, amely éppúgy takarhat szokatlant, mint félkész vagy félresikerültet, mindig és mindenütt megjelenik. A *köztesseg*, ami a keveréklényekben oly látványosan ölt testet, nem egyéb, mint láthatóvá lett határ, amely egyszerre hívja fel a figyelmet a gondolkodás statikus és a világ dinamikus voltára. A természet műhelyének sarkaiban, vagy az isteni nemtörődömség nyomaiként ezek az ottfelejtett páriák mintha csak röpke és nem is túl szívderítő bepillantást engednének a világ befejezetlenségébe, egyúttal a normalitás törekénységét is demonstrálva. Lavinia Fontana, jóllehet önarcképei alapján meglehetősen szokványos teremtés benyomását kelthette, hivatásos piktorként mégiscsak kuriózumnak számított. Nem szólva a komplett Habsburg-dinasztiáról, a különlegességek e nem kevésbé különöc gyűjtőiről, akik addig harácsolták össze a szörnyeket, míg kezdtek maguk is féltett kincseikhez idomulni: mintha állkapcsuktól a pszichéjükig lépésről lépésre hozzátorzultak volna a rendellenes és kiszámíthatatlan univerzumhoz, amelynek uralását dinasztiájuk célul tűzte ki.

titokzatos hatóerők

De lehetséges-e *uralni* egy ilyen világot, amelyben a hierarchiák egyre-másra összekuszálódnak, a határok fellazulnak, a grádicsok önmagukba térnek? Ahol a formák tobzódása a pártatlan

szemlélő számára egyetlen karneváli forgataggá mosódik össze? Korcsoktól és szörnyektől környezve: melyeket a jelek szerint ugyanazok a titokzatos hatóerők és világos képletek habarnak ki a világ alapanyagából, mint az istenek kikezdzhetetlen arányait. Vajon nem annak bizonyítéka mindez, hogy a világ semmiképpen, sem teóriák, sem törvények segítségével nem kormányozható? És hát az ember, aki maga is a világ e bizonytalan, hol mállani kész, hol sziklaszilárd építőköveiből áll: vajon jogot formálhat-e rá, hogy ugyancsak tétova értelmére hivatkozva e csodák és fiaskók fölébe helyezze magát, a rend őreként? Az ehhez hasonló, komplex kérdéseket már nem lehetett híven illusztrálni egyetlen konvencionális portréval, akár Antonia Gonzalezről, akár a természet más habókos ötletéről, lett légyen bármilyen mesteri

kézzel megfestve: a sokasodó csodákat gyűjteni és lajstromozni kellett, majd megkísérelni valamiféle – akár elméleti, akár esztétikai – modellt formálni, hogy a káoszról és rendről fogalmat lehessen alkotni.

Többek közt erről a kísérletről adnak számot a csodakamrák.

*

A csodakamra nem a világ miniatűr mása, inkább a mai értelemben vett installáció, látvány, meditációs közeg, ahol az elme szabadon elidőzhetett a szemlátomást konfúz sokféleségen: hátha módszeres kutatás vagy elmélyült szemlélődés által a dolgok e tükörcserepeiben felsejlik a szemérmesen háttérben maradó szándék, felfedi magát a rejtett rend. A csodakamrák megkapó szépsége éppen ebben a sejtésben, a hol körvonalazódó, hol elillanó értelemben rejlik. Ezért is aposztrofálhatták időnként *theatrum sapientiae*-ként, a bölcsesség bemutatótermeként. A *Wunderkammer* felmenői közt éppúgy megtaláljuk a reneszánsz értelmiség privát kuckóját, a *studiót*, amely az önképzés és önreflexió helye volt, mint a középkori nemesurak ereklyékkel és ékszerekkel roskadásig rakott kincstárait. ^[3] Az első a tudás, a második a gazdagság letéteményese: bizonyos értelemben mindkettő az egyén megalapozásának eszköze, csak éppen az egyik a szellemi, a másik a társadalmi térben.

tudás és gazdagság

Először a 14. század derekán jelennek meg az első, kimondottan privát elmélkedésre és tanulásra kialakított helyiségek (*estude* vagy *studiolo*), amelyek a 15. század folyamán fokozatosan ismeret-katalógusokká szerveződnek, hogy végül a 16–17. század fordulójára meglehetősen változatos képet mutató – hol szerényebb, hol fényűzőbb, hol specializáltabb, hol kimondottan univerzalitásra törekvő, hol inkább az elmélkedést, hol főképp a reprezentációt szolgáló – gyűjteményekké terebélyesedjenek. Jean de Berry herceg (V. Károly francia király öccse) kollekciónak például már a 15. század elején egyaránt helyet kapnak kéziratok és kagylók, ötvösremek és antik érmék, tojások és szobrok, de még egy jegesmedvebőr is, nem beszélve az obligát unikornisszarvról; a Medici-család ugyanekkor induló, és egy évszázad leforgása alatt kiteljesedő gyűjteménye szintén hasonlóan eklektikus. ^[4] A csodakamra-szemlélet különféle terjedelmű és irányultságú változatai (a Kircher-féle grandiózus római *galleriától* a *cabinetig*, a szekreterben elhelyezhető magángyűjteményekig) abban a pillanatban szülehetnek, amikor a két fogalom – *tudás* és *gazdagság* – egymásnak megfeleltethetővé válik. Túllépve a középkori kincseskamrák pusztá megőrzésre és vagyonfelhalmozásra épülő felfogásán, itt a gyűjtemény tudásként, a tudás pedig

gyűjteményként értelmezhető. És bár egy hercegi vagy császári kollekció nemcsak arányaiban különbözött mondjuk egy patikáriusétól, hanem egyiknek is, másiknak is sajátos hangsúlya volt, a társadalmi tekintély igénye mellett mindkettőben ott munkált a személyes megismerés szenvedélye, a *studiolo* örökségeként; még hozzá olyan megismerésé, amelyben körvonalazódik valami újszerű. A csodakamra születése azt a pillanatot fémjelzi, amikor már nem magától értetődő a *teória* elsőbbsége a *tapasztalat* fölött. A természet már nem csupán illusztráció a szellem margóján, hanem annak ihletője lesz. A középkor folyamán a *dolgoknak* és a *szemlélődésnek* vajmi kevés közül volt egymáshoz: az egyik a világra, a másik a lélekre tartozott, s ezek nemigen ártották magukat egymás dolgába. Tudás és gyűjtemény összekapcsolódásakor azonban már más a helyzet. A világ, mintegy megelégtelve önnön passzivitását, felébred, cselekvésbe kezd: és ez az aktivitás válik manifesztté a csodakamrák polcain, falain, tárlóiban. Mindedig ugyanis a szellem számított aktív princípiumnak – legyen szó isteni vagy emberi szellemről –, a testek pedig, és általában a természet mindenestül, legfeljebb munkatársa, szolgálója vagy szimplán elszenvetője volt ennek az aktivitásnak. A *Wunderkammer* újszerűségét mutatja, hogy nem valamely előzetesen adott koncepciót jelenít meg – illusztrál, demonstrál, reprezentál – a kozmoszról, hanem kérdést vet fel, a kérdést nem annyira Istenhez, inkább magához az univerzumhoz intézve. Anélkül, hogy tagadná a szellem valóságát, már nem a teóriában, hanem magukban a dolgokban reméli megtalálni, azokból igyekszik kivonni azt.

A csodakamra már csak azért sem demonstrált (avagy de-monstrált: „szörnytelenített”) valamely szilárdan lefektetett kozmikus rendet, mert olyan világról tanúskodott, amely nyitott, ahol mindig akad hely egy-egy új csodalénynek. A világ kapui nyitva állnak: a természet kísérletezik, az ember pedig e kísérlet tanúja és résztvevője lesz. De azért nem is laboratórium a *Wunderkammer*, amely elemezné, majd megpróbálná reprodukálni a folyamatokat, amelyek a metamorfózisok játékát irányítják – habár a Habsburgok holdudvarában az ilyes álmokat dédelgető alkímistákból sem volt hiány –, inkább intellektuális kincseskamra, ahol a szó szoros értelmében a világ gazdagsága lett letétbe helyezve. Ha úgy tetszik, térbeli enciklopédia, amely – alfabetikus adottságok híján – érvényes rendezőelvre vár. Az európai szellem abbéli hajlandóságának jele, hogy a természetfeletti csodák bűvkörében leélt századok után most már teret kapjon a természet csodája is. Csak jóval később, a felvilágosodás korának mániája lesz, hogy az egyiket mindenestül zárójelbe tegye a másikra hivatkozva. A kora újkorban még az egyensúly eszméje

uralkodik: az ember hajszálla annyi, mint a világ – ha az egyik csodás és meghökkentő, a másinak is annak kell lennie. Egyenrangúak ők, egyikőjük sem kerekedik felül a másikán. A csodakamra azt sejteti, hogy a sokféleség nem csupán látszat, hanem a valóság alapvető tulajdonsága, és hogy a világ megfoghatatlan: hajlamos kitérni a zsugori értelem abbéli próbálkozásai elől, hogy merev formulákkal vonja ellenőrzése alá a teljességet. Eddig jobbára csak Isten lehetett az elmélkedés tárgya, immár a világ is az, méghozzá saját jogán.

*

A reneszánsz csodakamrába lépő a világgal találkozik, de nem akárhogyan: a világgal mint sűrített térrel és idővel, mint megfejtésre váró enigmával, a világgal mint kérdéssel, kétséggel és csodával. Mintha a természet az ember szemében isteni attribútumokkal ruházódna fel. Közben a csodakamra-látogató mégsem *egészen* a világgal találkozik, hanem annak egyfajta kivonatával: önkényesen kiragadott példákkal, rövidítésekkel, jelzésekkel. Mindenekelőtt a jelek *sokfélesége* által jut kifejezésre a *mindenség*, és ezek az összehordott jelek, a dolgok szétszórt ábécéje az, ami a világot képviselni hivatott. Ezért írhatta Michael Markowski, hogy a csodakamra voltaképpen nem *reprezentáció* – másolat, leképezés –, sokkal inkább *szimulákrum*: olyan jel (vagy jelek összessége), amely nem vonatkozik valóságos tárgyra. A *Wunderkammer* olyan világmásolat, amelynek a szó szoros értelmében vett eredetije nincsen sehol.

erjedésnek indult

Hová lett akkor a világ? Jelenségekké porladt. Ami eddig az Egy tarka köntöse volt, Isten gondosan megmunkált kézműves-remeke vagy a természet inherens bölcsességének példája, most

kiszámíthatatlan lett, erjedésnek indult. Kitűnt, hogy ami eddig rendellenesnek minősült, az csak a „rend” kistílű felfogásáról árulkodik, és valójában nem kivételt jelent, sokkal inkább a szabályt. Ebben áll az új típusú belátás, ami a *theatrum sapientiae*-t is létre hívta: hogy a világot legelsősorban nem megérteni kell, hanem meglepődni rajta.

(folytatjuk)

1. Ehhez I. Ferino-Padgen, S. (ed.), *Arcimboldo – 1526–1593*, Musée du Luxembourg, Paris, 2008, pp. 168–69. ↑
2. Ambras-hoz és a Habsburg-gyűjtemények történeti áttekintéséhez I. DaCosta Kaufmann, Thomas, *A kincstártól a múzeumig: az osztrák Habsburg-ház gyűjteményei*, in: Café Babel, 1994/4, pp. 83–103. ↑
3. A csodakamrák történetének áttekintéséhez: Zatohlávková, E., *Il Studiolo*, in: Fornasiero, A. Eliška Zatohlávková, E. Kindl, M., *From studiolo to gallery: Secular spaces for collections in the Lands of the Bohemian crown on the threshold of the early modern era*, pp. 27–37., és Laue, Georg (ed.), *The Kunstkammer – Wonders are Collectable*, Munich, 2016. Magyarul ehhez: Bódai Dalma, *Theatrum Machinarum*, L'Harmattan, Bp., 2021. ↑
4. L. Evans, R. J. W-Marr, A.(ed), *Curiosity and Wonder from the Renaissance to the Enlightenment*, Routledge, New York, 2006, p. 63. és skk. ↑

kép | Lavinia Fontana festménye

Nacsinák Gergely András

ISZONY ÉS ÁHÍTAT 2.

2023-03-24 | ESSZÉ

Ámulatkamrák.

A *theatrum sapientiae*-be lépni odüsszeuszi tapasztalat. Amikor az ember belefásult a környező világ kitartó ostromába, és pillanatnyilag nem hajlandó birokra kelni sem zsákmányért, sem dicsőségért, sem asszonyért, akkor – maga mögött hagyva az

ostromlott vidéket – egyszerre kitágul a világ, őt magát pedig zabolátlan szabadság ejti rabul: nem sejtett örömök, hideglelős csodák és mindenekelőtt saját, mindent átfogni vágyó és befogadni képes tekintete. A világ immár nem prédaként, hanem átváltozások – „tündér változatok” – műhelyként, csodák tárházaként mutatkozik meg a bolygó értelem számára.

Persze hatékonyan bolyongani sem képes akárki: ahhoz sem árt hősnek lenni.

Odüsszeusz az út során szörnyetegekbe is botlik, nemcsak káprázatos csodákba. (Ami azt illeti, a csodálatos vajmi ritkán kellemes.) Sokszor egy hajszálon múlik, hogy ott nem hagyja a fogát. És ami rosszabb, néha az élvezet csap át halálos veszélybe, a szépség mutálódik rémületessé: a csoda makacs kétarcúsága. Hanem a tágra nyílt, mindent befogadó odüsszeuszi tekintet egyiktől sem fordul el. Ezért a Kunstkammer-gyűjtemények tárgyaira, legyenek azok szépek vagy visszataszítóak, ugyanazt a szót alkalmazták: *mirabilia*.

vége-hossza nincs bolyongás

A reneszánsz gyűjtemény furcsa velejárója, hogy ott a mindennapos is kuriózumként hat: a trópusi csigák szeszélyes tekervényei mellett a

közönséges csigaház különös szépsége sem marad észrevétlen. A csodakamra odüsszeuszi szabadsággal ajándékozta meg a látást – mint vége-hossza nincs bolyongás valós és képzeletbeli partokon –, felszabadítva a rutinszerű kapcsolatokba és következtetésekbe tokosodott elmét. „A dolgok itt szabadságra mentek” – írja egy szerző a Kunstkammerek kapcsán. ^[1] Szabadjára engedve, kontextusok és konvenciók híján pedig a világ meglepő arcát mutatja. A dolgok ábécéjéből új szöveg kísértete bontakozik ki – de vajon megmarad-e világnak a világ, kontextus nélkül, elbeszélés nélkül, mítosz nélkül? Vagy szimulákrummá oldódik, látványcserepekre hullik szét? És az úgynevezett keretek, a valóságról alkotott nyelvi és teoretikus modellek nem szimulákrumok-e többé-kevésbé? Munkahipotézisek, egy-egy hebehurgyán berendezett fogalmi csodakamra. A Kunstkammer rendezési kísérletei

arra figyelmeztetnek, hogy az efféle látszat-rend, a szimplifikáció elkerülhetetlen, és talán csak az ámulat, a megdöbbenés, a viszolygás erőinek segítségével lehet valamennyire tudatosítani vagy elkerülni a kényelmes teóriák lépvezzjét.

17. századi kuriózumos szekrényke, wikipedia.org

Sokkal veszélyesebb, ha ez a prekoncepcióktól szabaddá vált, odüsszeuszi tekintet nem *időzik el* ezen a sokféleségen, azaz nem száll alá a lehetőségek alvilágába, és nem alkotó módon aknázza ki az ámulatot, hanem a felszínen siklik tova: mert akkor a kiforratlan valóság valóban puszta látvány, fényűzés, játékszer marad. Még csak nem is szimulákrum, mindössze *spektákulum* – szakasztott, ahogy manapság. Az utazásra, elidőzésre, játékra rest szellem legföljebb meghökken a látottakon, és már csörtet is tovább: de a meghökkenés nem csodálkozás, és végképp nem megrendülés. A kapkodó tekintet számára nem mutatkozhat meg a dolgok eredendő kuriozitása, a világ minden ízében különleges volta: a látottak nem válnak jellé, pláne nem kérdőjellé. Ahogy a múzeum veszélye, hogy adott prekoncepciók mentén, funkcionálisan berendezett tár-helyként üres héjakká dermedti a dolgok csodáját, a csodakamráé az, hogy látványossággá sekélyesíti a látványt. Érdekessé dédelgeti a titokzatost, és szórakoztatóvá teszi a szörnyeket: saját, felszínességből eredő unalmának játékszereivé.

*

Az ámulat a tömegben könnyen álmélnokodássá silányul. Ez az átalakulás harmadik fázisa. A *studiolo*, az introspekció helye, a megalkotásra váró eszményi „én” modellje előbb befogadó *Wunderkammer*-ré tágul, majd túlcsoordul és fényűző *Kunstammer* lesz belőle, már egészében és végképp kifelé fordulva. Extrovertált leképezése a hatalomra, csodálatra, izgalmakra vágyó énnel, narcisztikus birtoklásvágygal és némi renyhe babonasággal megfejelve: a felvilágosodás kritikai érzéke ezért is borzad vissza a csodakamrától, és alakítja át e hebehurgya gyűjteményeket fegyelmezett múzeummá. Amikor a csodakamra nem a *valóság*, hanem az *uralom* természetének jelképe és a hatalmat reprezentáló eszköz – „propaganda, pompa, presztízsz” jelszava alatt ^[2] –, a műhelyből mutatvány válik: megmarad ugyan fényűző játéktérnek, de a benne zajló játék már tét nélküli.

*

Igaz, a klasszikus csodakamrákat is szokás volt „játéktérként” aposztrofálni. Ebből azonban nem lesajnálás érződik, hanem épp az ellenkezője: a játék felértékelése. A csodakamrák – a *studiolók* afféle (nagy)polgárosodott leszármazottaiként – továbbra is teret és időt biztosítottak az érdeklődő, független tevékenységre, ami voltaképp a játék lényege: és e szempontból sokáig mindegy volt, ki játszik inkább: a természet vagy a szellem. Pláne, ha e kettő esetleg ugyanaz.

a természet vezérelveit utánozva

A rózsakeresztes nagymesterként számontartott Johann Valentin Andreae 1619-es *Christianopolis leírása* című értekezésében – amely Bacon *Új Atlantiszának* egyik ihletője –

nemcsak egy egész városállamot rendez be képzeletben csodakamrának, de a megismerés alapvető ismérveként is a játékot jelöli meg: „Itt a fémek, az ásványok, a növények és az állatok tulajdonságait vizsgálják az emberi nem hasznára és üdvére; megtisztítják, megsokszorozzák és egyesítik. Itt jegyzik el újra az eget és a földet, itt fedezik fel újra az isteni titkok földi lenyomatait; itt tanulja meg az ember uralni a tüzet, felhasználni a levegőt, becsülni a vizet és vizsgálni a földet. Megtalálható itt az a valami, amivel a természet majma eljátszhat, mikoron a természet vezérelveit utánozva és ismérveit felhasználva egy új, kicsi és fölöttébb míves természetet alkot (...) Mindezeket azonban nem szükségből teszik, hanem azzal a szándékkal, hogy vele művészi versengést tápláljanak... miáltal az ész, vagy még inkább a bennünk maradt isteni szikra esélyt kap arra, hogy bármely rendelkezésre álló anyagban felvilágosson”. [3] A szabaddá vált odüsszeuszi látásban van valami gondtalan, játékos vonás, és éppen ez a bizonyos „nem szükségből születő cselekvés” az, aminek köszönhetően az emberben szunnyadó égi szikra felizzik, aktivizálódik és *teremtő módon* tud megnyilatkozni. A fenti szövegben emlegetett „természet majma” ugyanis – a félreértések elkerülése végett – nem az ember, hanem az *ars*, a mesterség és művészet, amely – leképezve a természeti folyamatokat – másol, képmásokat alkot és a már meglévőkből kiindulva művileg új meg új formákat hoz létre. Mindez azt is jelenti, hogy a világ, minden látszólagos „sűrűsége” ellenére sincs „telítve” még, nekünk pedig nem az az egyedül elképzelhető feladatunk, hogy aprólékosan leírjuk. A

természetben nyílik egyfajta „játéktér”: még nincs valamennyi lehetősége kiaknázva, felkínálkoznak benne olyan változatok, amelyek felismerésre és megvalósításra várnak. A *theatrum sapientiae* bölcsessége tehát nemcsak álmélkodásra képes, hanem démiurgoszi, alkotó bölcsesség is.

Ifj. Frans Francken festménye, wikipedia.org

✱

De akár a természet játszik itt az emberen keresztül, akár fordítva, a csodakamra egyik fontos aspektusát kétségkívül a hasznosság és használhatóság parancsa alól kivont tér és idő jelenti. Mint azt sokan megjegyzik, mindennemű gyűjtemény, tárlat lényege is ez: a hétköznapi használat kontextusából kiemelni, és ezáltal „láthatóvá tenni” a dolgokat. Innen már csak egy lépés az a magasabb, ontológiai természetű elkülönítés, ami a profán és szakrális közti határt is átlépi. A csodakamra, sokféle monstrumaival és kuriozitásaival, egész berendezkedésével, amely a megszokottat is

döbbenetessé avatja, már ezen a határon egyensúlyozik. Azt is sokan leírták, hogy közvetlen haszonnal nem kecsegtető tevékenységként a játék eleve „szent” időtöltés: szabad, haszontalan, épp ezért szép is. Az ember dolgozik – ellenben az istenek játszanak. Ha az ember is játékba kezd, egy hajszállal jobban hasonlít az istenekhez. Amikor áldozatot mutat be, szertartást végez, a mozdulatok és szavak önmagukra utalva megemelkednek, cizelláltak, hieratikusak, fölöslegesen bőségesek lesznek – a cselekvés pedig átér a játék szférájába. A csekély számú dolog közt, amiben a Biblia és a görög gondolkodás hajlandó egyetérteni, a játék eredendő szentsége is megtalálható. Salamon bölcsessége – amely szerint az Isteni Bölcsesség, a Logosz gyönyörűséggel telve játszik a földkerekségen (Péld. 8,30–31) – és Platón bölcsessége – „az ember játékszer az istenek kezében, és ez benne a legjobb” (Törvények, 803.C) ezen a ponton összeér. A gyűjteménnyel foglalatostkodó, a mindennapokat tovább nem koptató, látszólag semmittevő, elvonuló, gyönyörködő és tűnődő szellem félig-meddig már egy másik szféra lakója. Nem fenekedik, nem fél, nem fenyeget: engedi, hogy a világ játsszék vele: aszerint él tehát, ami „benne a legjobb”.

*

A csodakamrába lépőn – feltételezhetjük – először is ámulat lesz úrrá, másodsorban visszahőköl, esetleg a kettőt egyszerre; egyidejűleg keríti hatalmába iszony és áhítat az összehordott kacatok és kincsek, műreemek és abszurdumok láttán. Az első döbbenet idővel átadja helyét a kíváncsiságnak. Közvetetten így rehabilitálnak a csodakamrák egy, már évszázadok óta jórészt parlagon heverő emberi tulajdonságot: a természetes kíváncsiságét, amely legalább Augustinus óta inkább sorolódott a vétkek, mint az erények közé. Itt azonban nem csupán helyet kap, hanem még ösztönzik is: a fiókok, szekrények, ötletes tárlók garmadája mind arra ingerli a szemlélőt, hogy nyitogassa azokat, egyiket a másik után, szisztematikusan vagy ötletszerűen, de őszinte kíváncsiságtól hajtva: vajon mi lapulhat a következőben és mi az utána következőben, miféle szivárványos ásvány vagy egzotikus teremtmény?

rejtjelezett rend

Az áhítat, meghökkenés és kíváncsiság
hármashangzatának lecsengése után következhet csak
a fölmérés, a csöndes tűnődés ideje: mit is közvetít a

jeleknek ez a vihara: vajon káosszal vagy rejtjelezett renddel állunk szemben? Elvégre a rejtvényfejtés is játék: és még sokkal nemesebb játék, ha a feladvány a világ, és benne mi magunk.

*

Persze, hogy *valójában* mit érzett hajdan egy *Kunst-* vagy *Wunderkammer*be lépő, pontosan hogyan érintette őt a varázsos léggör, amely a világ csodaszerűségét sűrítette négy fal közé, már csak azért is bajosan tudható, mert egyetlen ilyen ámulatkamra sem maradt fenn érintetlenül. A kevés számú fennmaradt *Kunst*kammer-ábrázolásra és -leírásra vagyunk utalva. Hanem ami ezekből kitűnik, az csakugyan a *hatásra* törekvés, udvari kollekciók esetében nyilvánvalóan a látogatók lenyűgözését, közvetetten a tulajdonos ázsiójának emelését is ideértve. Mégis hihető, hogy a csodakollekciók hatásvadászata alapvetően nem cél, hanem eszköz (bár sokféleképp felhasználható), amennyiben a *Wunderkammer* célja nem annyira a *világ* reprezentációja, hanem annak egyfajta kivonataként, „esszenciájaként” inkább a *világ lényegéé*. Ami pedig csodálkozás, tiszta döbbenet. Platón szerint a gondolkodás kezdete, a keresztény filozófusok szerint a hité.

A Wunderkammert ábrázoló fametszet, 1599, Nápoly, wikipedia.org

A világ természetét ezek szerint nem a langyos középérték, hanem a *szélsőség* fejezi ki leghívebben: mert a valóság nem statikus, hanem dinamikus, ingatag és mindenekelőtt próteuszi hajlamú, akár egy zavarba ejtően színes álom, tehát megközelíteni is csak a köznapi tompultságból kizökkenve lehet. Ha a természet – vagy a teremtés – nyitott, az embernek is illik annak lennie, lévén maga is természeti – avagy teremtett – lény: az átalakulások játékának egyszerre alanya és mestere. Két nyitott rendszer áll tehát itt egymással szemben: a természet és a szellem, amivel kapcsolatban óhatatlanul felvetődik a kérdés: vajon – az egyre inkább elmosódó határokkal szembesülve – nem egy és ugyanazon valóság két, mesterségesen elkülönített aspektusáról van szó?

*

Határvonalak.

eltévelyedések és határsértések

A természetet a mesterségestől elválasztó – még Arisztotelész által kijelölt – határ a *Wunderkammer* ihletett káoszában eltűnik: korall és óraszerkezet nemcsak egymás mellé

kerül, de akár egymásba illesztve, természetellenes kombinációkban forr össze. Persze lehet, hogy nem is természetellenes az, ami elsőre annak tűnik: talán olyan kapcsolódási pontok ezek, amellyel a természet mindeddig nem számolt. Francis Bacon, tovább finomítva az arisztotelészi megkülönböztetést, amellet érvel, hogy a természettörténet három részre bontható: a *naturalia*, a *mirabilia* és az *artificialia* területére. Az elsőbe sorolandók a szokványosan keletkező és elmúló létezők. A másodikba az eltévelyedések és határsértések: hibridek, szörnyek s egyéb rendkívüli dolgok. Ám a harmadik jelenti igazán a csodakamra felségterületét: ez ugyanis a megmunkált, továbbgondolt, kiegészített természet. Míg ugyanis a *naturalia*, habár rendezett, mégis csupán a mechanikus reprodukálódás világa, a második pedig, a *mirabilia* – bár elvetélt kísérletekkel és reprodukálhatatlan variációkkal teli –, már jelzi a természet hajlamát az átalakulásra, demonstrálva kísérletező kedvét. A harmadik, az *artificialia* ezt a kettőt összekapcsolja, megfejelve mindezt a tervezettséggel, vagyis a szellemmel. A szabályokat felismerő értelem vezetgeti itt a vaktában mutálódó természetet, olyan célirányossággal ajándékozva meg, amelyet mindaddig nélkülözött. ^[4] Mindez azért lehetséges, mert az átmenet a *naturaliából* a *mirabilián* át az *artificialiába* folyamatos: „a mesterséges képződmény a természetes anyagoktól egyedül előállításának módjában különbözik, de nem formája vagy lényege szerint”. ^[5] A csodakamra mesterséges eszközökkel és eljárásokkal egyfajta „sűrített” természetet hoz létre, ha szükséges, ki is egészítve azt. A sokféleség mélyén meghúzódó rendezőelv mindenesetre az *átmenetiség* elve: a szörnyek, torzszülöttek, keveréklények ezek szerint (és ellentétben Bacon besorolásával) nem a szabályt (*naturalia*) teszik nyilvánvalóbbá azzal, hogy látványosan eltérnek attól (*mirabilia*),

hanem *maguk* jelentik a szabályt. Az átmenetiség nem kivételes, közbülső állapot, hanem alapvető: minden forma, legyen bár természetes vagy mesterséges, csupán ideiglenes lehet. A világ minden ízében jobban hasonlít varázslatra, mint óraműre.

Koralgyűjtemény, 18. század. Berlin, wikipedia.org

Az efféle gyűjtemények vállaltan hibrid jellege a felvilágosodás idején valósággal provokálta a *naturalia* és az *artificialia* újbóli megkülönböztetését és végérvényes szétválasztását, ami egyúttal a csodakamrák felszámolásához vezetett. A csodakamra

lényegét éppen a rögzített kategóriák hiánya jelenti: a világ mint átmenetek, kapcsolatok hálózata jelenik meg benne; lehetőségek és analógiák tereként. És itt rejlik egy másik újszerű gondolat. Ha valóban a természet alkot – esetleg Isten a természetin keresztül nyilatkoztatja ki alkotóerejét –, akkor az anyagban rejlő inherens vagy abba implantált teremtőerő *egyetemes*, vagyis nemcsak a természetes létezők és művi alkotmányok megkülönböztetését teszi fölöslegessé, de végső soron az „élő” és „élettelen” szétválasztását is. A természet lehet gépezet, élőlényeket előállító mechanizmus, és *vice versa*: az ember alkotta szerkezetek is tekinthetők természetes „lényeknek”. A *Kunst-* és *Wunderkammere*kben ezért kapnak kitüntetett helyet a különféle, mai szemmel olykor igencsak bizarr automaták. [6] Az *automatonok* voltaképpen khimérák, keveréklények: a *naturalia* és az *artificialia* határmezsgyéjén egyensúlyozó sem holt, sem eleven monstrumok.

A csodakamrák mágikus világa tehát meglepő módon nyílegyenest a mechanikus materializmus felé mutat.

*

Azért valami keveset mégiscsak tudhatunk róla, mit láthattak a szerencsések, akik ilyen vagy amolyan okból – hivatalos úton vagy privát kíváncsiságtól vezérelve – bebocsátást nyertek egy efféle gyűjteménynek otthont adó házba vagy palotába. Fennmaradt ugyanis néhány – nem sok, de annál érdekesebb – ábrázolás, elsősorban a 17. századból, amelyek efféle *Schatz-*, *Kunst-*, *Wunderkammereket* mutatnak belülnézetből. Olaus Wormsét például, a neves természetbúvárét, akinek gyűjteménye halálát követően egy reprezentatívabb hercegi kollekció része lett. Mert a gyűjtemények is vándoroltak: nemcsak gyűjtőik vagy egy-egy értékesebb darabjuk. Mindnyájan egy általános vándorút részesei lesznek: összeadódnak, szétválnak, helyet és gazdát cserélnek, ezzel is mintegy illusztrálva a valóság dinamikus természetét.

lajstrom

Egy másik metszet a bolognai Ferdinando Cospi márki látványtárát varázsolja elénk 1657-ből (Ulysses Aldrovandi tizenegyezer darabos kollekciójával kiegészülve utóbb a Bolognai

Természettár alapját képezte). Ezen a szokásos különlegességek – indián nyílvevők, amforák, kisebb-nagyobb tengeri szörnyek – regimentje mellett egy eleven törpe is feltűnik, mégpedig kettős minőségben: egyszerre a tárlat darabjaként és tárlatvezetőjeként. A terem felett pedig Dante mellszobra őrködik, akinél nagyobb gyűjtőt valószínűleg azóta sem hordott hátán a föld, tekintve, hogy nemcsak az e világot, de a túlvilág valamennyi régióját is gondosan lajstromba szedte. De már a fellelhető legkorábbi csodakollekció-ábrázoláson – amely a nápolyi gyógyszerész és természetbúvár Ferrante Imperato *Dell'Historia Naturale* című 1599-es munkájában lelhető föl – együtt vannak a későbbi ábrázolások elmaradhatatlan kellékei: talányos tárgyak, rendezett káosz és persze ámuló látogatók. Az embernek az az érzése, hogy varázslók kamrájába vagy alkimista laboratóriumba tévedt: a populáris kultúra mágikus szertárainak képében ugyanis ezek a késő reneszánsz gyűjtemények köszönnek vissza.

De mi is az pontosan, ami itt, közvetve bár, de a szemünk elé kerül?

Ifj. Frans Francken festménye, wikipedia.org

Tágas, lehetőleg nagy méretű ablakkal ellátott helyiség, műhely és bemutatóterem keveréke. A falak mentén polcok, szekrények strázsálnak, fiókjai itt-ott megnyitva, a sublótokból és almáriumokból kisebb-nagyobb dobozok, szelencék, kazetták kandikálnak elő, melyekben esetenként további tégelyek, edények, palackok lapulnak. A polcokon csillagászati eszközök, titokzatos rendeltetésű műszerek, kőzetminták, antik érmek, tükrök, kisebb-nagyobb csiszolt lencsék, koponyák, korallok, kalitkák; aztán mindenféle szárnyas, négylábú és uszonyos lények preparátumai; vannak itt továbbá márványtorzók, automaták, szivacsok, kagylók, csigaházak. Körben a falakon

tülkök, tükrök, trófeák, teknőcpáncélok borítanak minden tenyérnyi helyet; íjak, nyilak és csatabárdok, reliefek, tájképek, térképek lógnak; és emellett persze könyvek, nyomtatványok garmadája. A mennyezeten, már amennyiben látható, okvetlenül krokodilus, esetleg más impresszív szörnyeteg terpeszkedik. [7] Nemegyszer a tulajdonos is felbukkan, büszke Hermészként kalauzolva vendégeit a csodák labirintusában: de ha fel is tűnik, többnyire csak a szélen, vagy a szó szoros értelmében a háttérbe vonulva – hiszen mindez nem róla szól, legalábbis nem közvetlenül. Sokkal inkább a mindenségről, pontosabban a mindenség különböző aspektusairól. Arról, hogy hányféle szempontból és milyen eltérően lehet megközelíteni a világot: csillagpályákat vagy idegpályákat vizsgálva, műremekeket vagy élőlények szerveit mustrálva, olvasás vagy utazás, elmélkedés vagy mérések útján – de minden szempont egyformán legitim, egyformán célravezető. A szempontoknak tehát nincs eleve adott, magától értetődő hierarchiája: egyedül a minél tágasabb horizont, a minél komplexebb megközelítés számít.

mágikus fogékonyság

Az ámulat-tárlatok történetében oly előkelő helyet elfoglaló római gyűjtemény – amelyet Athanasius Kircher jezsuita polihisztor állított össze már a csoda-tárlatok alkonyán, a 17.

század második felében – mintha minden eszközzel ezt az univerzális komplexitást igyekezett volna megjeleníteni, a természet és művészet egyes darabjait kozmikus léptékbe helyezve. A *Collegio Romano*-beli tárlat igazi barokk spektakulum, melyben a grandiózus kivitelezés mágikus fogékonysággal párosul: ásványok, pénzérmék, preparátumok, optikai eszközök és magnetikus erők által mozgatott masinériák között díszes talapzaton hieroglif-írással gazdagon vésett egyiptomi obeliszkek álltak a csarnok közepén, amelynek boltívein titokzatos szimbólumok és pompás asztronómiai ábrázolások sejlettek fel. A makro- és mikrokozmosz minden egyes rétegét láthatatlan erők járnak át – „a világot rejtett csomók rögzítik”, ahogy Kircher mondogatta –, és a legnagyobbtól a legkisebb parányig mindenütt az összefüggések bonyolult hálózatát, egyedi csomópontját fedezhetjük fel: egy-egy jelet. [8] Elrendezése és a kiállított tárgyak lajstroma alapján úgy tűnik, a Kircher-féle gyűjtemény nem a láthatót, hanem a mindenben megnyilatkozó *láthatatlant*

igyekezett megmutatni – így nevezhetnénk akár Isten Múzeumának is. A Collegio Romanóban Kircher, a hieroglifák megszállott kutatója mintha egy grandiózus, minden addiginál összetettebb, térbeli hieroglifát hozott volna létre, amely a lehetőségekig híven fejezi ki a valóság hieroglifikus – kompozit és egyszersmind rejtélyes – természetét.

A mindenség Isten hieroglif-jele, amelynek jelentése megfejtésre vár.

*

A *Wunderkammer* tehát lehet a valóság sajátos szemszögből felvett portréja, egy ismeretlen létező képmása, bizonyos értelemben hívebb bármely hagyományos térképnél vagy tájképnél. Az Imperanto-féle gyűjteményről készült rézkarc nem ok nélkül viseli a feliratot: *Ritratto del Museo di Ferrante Imperato* – azaz „Ferrante Imperato Múzeumának Portréja”. Ahogy a portré egyetlen arcba sűríti egy élet összes vonatkozását, a csodakollekciók is erre törekszenek.

Ole Worm természettudományos múzeumáról készített rézkarc, 1655, wikipedia.org

Az efféle gyűjteményekről készült illusztrációk ugyanúgy portrék tehát a maguk nemében, mint a farkasember-famíliát ábrázoló festmények: csak épp nem egy-két kitüntetett „szörnyeteget” mutatnak be, hanem *a világot mint szörnyeteget*, mint csodát, mint kuriozitást. A csodakamrákról készült ábrázolások ma is lenyűgözőek, és ehhez alighanem hozzáadódik a redundanciából adódó szédület is, amit reprezentációk reprezentációi képesek a szemlélőből kiváltani. Ahogyan egykor Ferdinánd főherceg kénytelen-kelletlen beérte festménnyel egy eleven farkasember helyett, nekünk is be kell érünk a csodakamrák ábrázolásaival. És hogy ezek a rajzok és metszetek csakugyan híven adják vissza az egykori látványt, tanúsítja a bázeli Thomas Platten útleírása. Ő 1599 őszén bebocsáttatást nyert Walter Cope, a neves felfedező és antikvitás-szakértő londoni házába, és feljegyezte ottani, meglehetősen

tarka impresszióit. ^[9] Látott itt többek közt „egyetlen húrral ellátott hangszert”, „bebalzsamozott gyermeket, úgymond Mumiát”, „indiánus kőbaltát”, fogakból fűzött afrikai nyakláncot, kéregre írott könyvet, lábbeliket a világ különböző tájairól, egy konvex tükröt, VIII. Henrik udvari bolondjának csörgőit, egy narvál csavart szarvát, pánsípot, mives kínai dobozkát. Szárnyas rinocéroszt. Egyszarvúfarkat. Világító legyeket Virginiából. Plafonról csüngő kenut. „Egy strucctojás, egy unikornis szarva, különböző mechanikus szerkezetek, csontvázak, festmények, egy elefántagyar, korallok és ismeretlen élőlények. Megannyi egzotikus, meghökkentő, hihetetlen és extravagáns dolog, raritások kavalkádja egy térbe zsúfolva” – írja Thurzó Imre egy 1615-ös európai tanulmányútján szerzett benyomásait rögzítve: felsorolása mintha csak Platten sorait folytatná. ^[10]

rejtett szálak

Nagyon is elképzelhető, hogy a csorba csigaházak, poros kőzetek, molyette preparátumok önmagukban nem gyakorolnának különösebb hatást az emberre, legalábbis nem idéznék fel a varázslat auráját; de így, egymással

keveredve, „egy térbe zsúfolva” fölséges kavalkádban képesek bárkit ámulatba ejteni. A káosz itt szervezőelv. Lehetőségek mátrixa, *prima materia*. A rendezésre váró univerzum látványa rejtvényként jelenik meg, titokzatos összefüggéseket sejtetve. Előhív az emberből valami szunnyadó kabbalista ösztönt, és ahogy a zsidó misztikusok a Tóra betűit rakosgatva buzgólkodtak helyrehozni, új értelemmel megajándékozni a szétzilálódott teremtést, a csodakamrába lépő is, a döbbenet első *crecendója* után mindjárt kapaszkodókat, szempontokat keres, olyan rejtett szálak után kutatva, amelyek ezt a fésületlen sokféleséget összetartják. Túlságosan megzabolázni a természetet azonban nem érdemes, mert amint a kollektívokhoz is utat találnak a taxonómiák, amint a felvilágosult szellem rosszálló pillantást vet erre a zsibvásárra, és kezdi ráncba szedni azt, a csodakamrából elillan a csoda, és megmarad a kamra: tárolásra, konzerválásra szolgáló helyiség – megszületik a múzeum.

(folytatjuk)

1. Mullaney, Steven, *Strange Things, Gross Terms, Curious Customs*, in: Greenblatt, S., *Representing the English Renaissance*, California University Press, 1988, p. 67. ↑

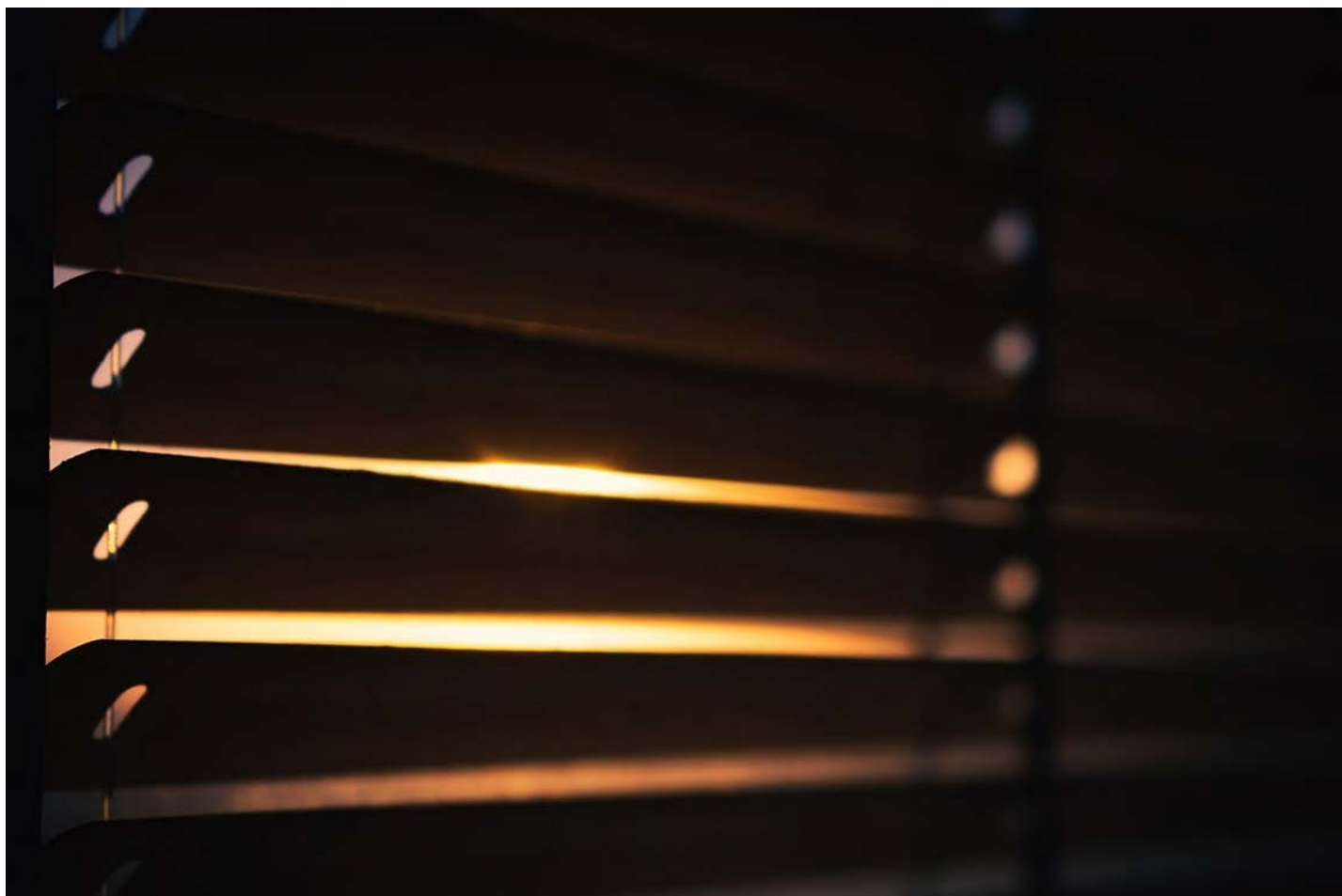
2. Trevor-Roper, H., *A műgyűjtemények kifosztása a 17. században*, in: *Café Babel*, 1994/4 pp.103-119. ↑
3. L. *Christianopolis* 44 és 13. (Ujvári Péter fordítása.)↑
4. Bacon 1605-ben megjelent *De Augmentis Scientiarum* c. művének koncepcióját részletesebben is ismerteti: Bredekamp, Horst, *A Kunstammer mint játéktér*, in: *Café Babel* 1994/4 pp.70-71. ↑
5. *De Augmentis*, 2.2. ↑
6. Ehhez l.: Bódai, i. m. pp. 95-189. ↑
7. Krokodilt, afféle apotropaikus kabbalaként, bajelhárító funkcióban már középkori templomok mennyezetére, illetve várak, paloták kapuzatára, bejáratához felfüggesztve is alkalmazták. Itt alighanem megőrződik valami régi, mágikus funkciójából is, ugyanakkor a többi természeti különlegesség között szerepeltetve új jelentést is kap. ↑
8. Kircher gyűjteményéről rövid áttekintést ad: Waddell, M.A., *Magic and Artifice in the Collection of Athanasius Kircher*, in: *Endeavour* (2009). ↑
9. Idézi: Mullaney, i. m. uo. ↑
10. Idézi: Bódai, i.m. ↑

felső kép | Domenico Remps műve, wikipedia.org

Handi Péter

REGGEL

2023-03-30 | **VERS**

Kulcslyukon át húz be a virradat.
Mint pálcányi lézersugár hasít
a még éjszakát markolászó
nehéz függönyökbe.
Fényjel ez, hogy a napra készen

összeszedd magad;
mocarog, fészket rakja lassan,
tollászkodik a gondolat.
Miért vagy itt ma reggel? Belakni a teret,
légűr-töltelék, egy akarat
hús-lerakata?

Köpenyem magamra kapom,
kitessékelem az éjt az ablakon.
Kezdődik
harmincegyezer huszonhatodik
napom.

kép | Nadiia Ploshchenko, unsplash.com

Kállay G. Katalin

AZ IDIÓTÁK VÉDELMEBEN – HITTEL ÉS HUMORRAL

2023-03-22 | **ESSZÉ**

Nagyon hálás vagyok Kovács Gábornak a januári Ligetben megjelent írásáért. Tartalmas, pontos és elegáns összefoglaló munka, egyszerre informatív és megdöbbentő. A magunk építette majomketrec gondolata azóta sem hagy nyugodni, hiszen ebből a ketrecből beszélek most is, a technikai civilizáció vívmánya, hogy laptopomon leírhatom a szavakat, amelyek, remélem, (szintén digitális úton) eljutnak majd az olvasókhöz. A nagyszabású körkép tanulmányozása során többször is

ráismertem a kérdésekre, amiket nap mint nap felteszek magamnak, problémákra, amelyek néhány éve egyre érezhetőbben megváltoztatják a mindennapi életet szakmai és személyes szempontból egyaránt.

útvesztő

Miért olyan nehéz ma beszélgetni? Miért üresednek ki a szavak? Miért lettünk „embertársak” helyett „szolgáltatók” és „fogyasztók”? Miért váltja fel a „korrektség” kategóriája az emberi viszonyok természetes összetartozás-élményét? Miért érezzük, hogy mások vagy éppen magunk által felcímkézett dobozba (személyre szabott majomketrecbe) lettünk zárva? Miközben fuldoklunk a hírek, a használati utasítások, termékleírások, reklámok és életmód tanácsok mindent elborító (íztelen és sokszor ízléstelen) szövegáradatában, miért olvasunk egyre kevesebb irodalmi művet? Miért lett egyre több olvasó számára idegesítő a többértelműség? Miért halványodik az esztétikai érzékenység? Hova lett a humor? Mitől rendült meg az alapvető bizalom abban, hogy az irodalmon keresztül megérthetjük egymást, hogy a művészet segít szembenézni önmagunkkal? Hova lett a hit? Ezek a kérdések tűnhetnek banálisnak is, hiszen ismerős probléma idősebbek körében, hogy a múltat szebb színben látják, nem képesek lépést tartani a jelen kihívásaival. Lehet, hogy öregszem és elbizonytalanodom az újabb és újabb médiumok útvesztőjében? Kovács Gábor írása viszont megerősít, hogy a kérdések nemcsak számomra (vagy az én generációm számára) relevánsak és időszerűek.

Hálás vagyok Tallár Ferencnek és Kiss Lajos Andrásnak is, hogy az inspiratív tanulmány egyes felvetéseit továbbgondolták [2] [3] és nagyszerű szövegekben beszédbe elegyedtek vele. Szeretnék én is bekapcsolódni a beszélgetésbe, remélve, hogy a kommunikációnak ma is van „tétje”, közösségteremtő ereje, és hogy a technicizált világban egy-egy eszmefuttatás erejéig mégiscsak valódi (és nem a rendszer által generált) otthonra lehet találni. A továbbiakban megjegyzéseket fűzök néhány általam kiemelt fontos gondolathoz, majd három szerző (Søren Kierkegaard, Sherwood Anderson és Wisława Szymborska) kiválasztott szövegein keresztül szemléltetem, amit az „idióták védelmében” mondani szeretnék.

Mindjárt az otthon fogalmához kapcsolódik Ellul gondolata, hogy „az ember belemerült a technológia világába, otthon érzi magát benne, természetes és kívánatos számára, nincsen igénye távolságtartásra, elképzelni se tud olyan életet, amely ne lenne teljes egészében technicizált” (K. G. i. m.) Ez a komfortérzet determinálja a mai embert, vagyis elveszi tőle az autonóm szabadság lehetőségét. A

szabadság illúziója a választások sokféle lehetőségében merül ki, és a legtöbb „fogyasztó” számára ez éppen elég. Meggyőződésem, hogy valódi otthonra találni csak a „komfortzóna” bizonyos mértékű elhagyása után lehet, és alapvető emberi igényünk a konformizmustól való elfordulás. Ralph Waldo Emerson *Önállóság* című esszéjében hívja fel a figyelmet az „averzió”-ra, amely a társadalmi elvárásoktól független spirituális énünk megtalálásához vezet, és amelyből szükségképpen következik a „konverzió”, vagyis immár önazonos énünk odafordulása, „megtérése” a társadalom felé. Az esszé 1841-ben keletkezett, mondhatnánk, a régi szép időkben... Emersont még nem érték el a kételkedés nagy mesterei: Marx, Nietzsche és Freud. A világ rendjébe vetett bizalom velük visszafordíthatatlanul megrendült. Hit, önazonosság, társadalmi függetlenség – kiüresedett szép szavak, amelyeket később a legjobb esetben is csak a naivitás mondhat velünk. Vagyis az elidegenedés és az autonóm szabadság elérhetetlensége nem újkeletű probléma, nem a 21. század technicizált világának fejleménye, nem csak a felügyeleti kapitalizmusban vagy a fogyasztói mátrixban van a hiba.

valami kritikai észrevétel

A 20. század vége felé, 1985-ben volt ezzel kapcsolatban egy meghatározó élményem. A tavaszi félévet másodéves egyetemistaként Minneapolisban töltöttem, és nagy örömmel

mentem el Noam Chomsky nyilvános előadására, akinek nyelvészeti műveit már elsőéves itthoni tanulmányaimból valamennyire ismertem. Ott derült ki számomra, hogy Chomskyt legalább annyira érdekli a politika, mint a nyelvészet. A fő témája az volt, hogyan manipulálja az amerikai állampolgárokat az államgépezet, Amerikában miért nem lehet senki „rendszerellenes”. Hát azért, mert nem a tiltás, hanem a támogatás módszerével kondicionálják a másként gondolkozókat: ahogy valami kritikai észrevétele van valakinek, alapíthat köré csoportot, pártot, szívesen látják a párhuzamosan egymás mellett működő különböző társaságokban. Az új csapat kaphat logót, jelmondatot, egyenpólót és -sapkát, lehetnek összejöveteleik, hogy érezzék, összetartoznak, éljék ki mindazt, ami mássá teszi őket, kapnak érte pénzt is. Így megszelídítve egy idő után eszükbe sem juthat semmi, amivel az államgépezetnek árthatnának. Nekem akkor, húszévesen, a közép-európai rendszerváltás előtt egészen

fantasztikusnak tűnt ez a gondolat, de úgy éreztem, jobban hinnék Chomskynak, ha mindezt a megtorlástól tartva, a folyosón, titokban a fülembe súgná, és nem egy tömött előadóteremben, sok pénzért hirdetné ország-világ előtt. Egyértelművé vált, hogy az előadó maga is a gépezet része, és abban a megalégedett tudatban mentem ki a teremből, hogy Magyarországon ugyan nem lehet bármit mondani, de a gondolatainkat (még) nem szabályozzák.

Ez is már majdnem négy évtizede történt – hol voltak akkor még a technicizált világ kellékei, a laptop, a mobiltelefon, a közösségi médiumok, egyáltalán az internet?

Marcuse elméletével folytatja Kovács Gábor a gondolatmenetet: „Marcuse szerint a modern világ egyik alapvető fejleménye, hogy a kritikai racionalitás a technológiai racionalitásnak adja át a helyét. Az előbbi ugyanis a kora újkori individualizmushoz kötődik, ami a modern technológia megjelenésével eltűnik: az emberek közötti viszonylatokat immár a gépi folyamatok közvetítik, elvesz az egyén autonómiája. A technológiai racionalitás belsővé változtatja a külső kontrollt.” A belső kontroll pedig

félelmetes dolgokat eredményez. „Marcuse beemeli a koncepcióba az elidegenedés marxi fogalmát, a középpontban a szublimáció–deszublimáció kettősségével. A kiindulópont esztétikai: annak leszögezése, hogy '(...) a fejlődő technikai társadalom mindinkább betemeti ezt a művészetek és a mindennapok rendje közötti lényegi szakadékot, amelyet a művészi elidegenülés tartott megnyitva.' Ez a művészet kommercializálódása révén megy végbe. A következmény annak a distanciának az eltűnése, amely lehetővé teszi a valóság kritikáját, illetve ennek a kritikának a pszichikai átélését, bensővé tételét. A befogadó fogyasztóvá lényegül át. A művészet kritikai potenciálja abból táplálkozik, hogy a művészi elidegenülés a valóság szublimálása is. A művészet a szabadság közege is. A művészet kommercializálódása ezzel szemben megszünteti a művészet és a valóság közötti távolságot. Ennek eszköze a deszublimáció, amelynek során a libidinális ösztönök közvetett kielégítését a közvetlen váltja fel. Az erotika helyébe az áruvá váló, kommercializált szexualitás lép, amely a közvetlen ösztönkielégítés szabadságával, a represszív deszublimáció segítségével összebékíti az egyént a technokapitalista társadalom valóságával, felszámolva a lehetséges ellenállást megalapozó distanciát. Mélyen paradox szituáció ez, hiszen a represszió a szabadságon keresztül, a közvetlen, deszublimált ösztönkielégítés révén megy végbe; megtörténik az összebékítés a valósággal. A technicizált valóság az emberi bensőséget gyúrja át, a majomketrec az ember fejének, pontosabban ösztönvilágának működési mechanizmusait írja felül. Az eredmény a valóság megváltoztatásának alapjául szolgáló pszichés késztetések elapasztása és egy passzív, fogyasztói életforma kialakítása; szabadságnélküliség a szabadság meglovagolásával.” (K. G. i. m.)

eladhatóság

A szakaszban markáns válasz található a művészet, az esztétikai érzék és a személyes érzelmek terén végbement változásokra: egyetlen szóval jellemezve „kommercializációnak” nevezhető a folyamat, ami az összetett jelenségeket egyszerűvé, a szerves élet-anyagot szervetlenné, a zsigeri cselekvést tervezetté, a valódit mesterségessé teszi hosszú távon. Ha valami áruvá válik, elveszíti önértékét: egyetlen mérhető érdeme az eladhatósága. Eladható az, ami sokak számára vonzó. Az igények azonnali kielégítése mindennapi életünk sokféle

szintjén rendkívül kívánatos: elintéznivalóinkat nagy mértékben megkönnyíti a technika: csak egy gombnyomás, és meg is kapjuk, amit akartunk. Kényelmesebb lesz tőle az életünk, több időnk marad a fontosabb dolgokra. Kérdés, maradnak-e és mik ezek a fontosabb dolgok. A majomketrec logikája szerint ide tartozik például a pihenés, az egészséges táplálkozás, a rekreációs sport, a szórakozás és önmagunk kényeztetése. De hova sorolható a teljes egzisztenciánkat érintő és átformáló művészet vagy a szerelem? Az „elintéznivalóink” közé? A házhoz szállított szépség által kiváltott instant katarzis vagy gyönyör gondolata groteszk és visszás lenne talán még a mai technicizált „majomketreclakók” számára is. Egy ilyen gesztus egyszer s mindenkorra el is intézné a művészet és a szerelem terén mindazt az izgalmat, várakozást és varázst, amit a szublimáció védő mechanizmusa életben tartott.

Viszont akkor is gond van, ha a „szórakozás” vagy „önmagunk kényeztetése” címszavak alá soroljuk ezeket, mert maguk a kategóriák akadályozzák az egyszeri, megismételhetetlen és kivételes egyedülállóságában örök élményt, ami nem feltétlenül „kellemes”. A művészet és a szerelem is kizökkent a „komfortzónánkból”, mindkettő jóval összetettebb annál, hogy hatásukat néhány kattintással vagy frappánsan kiválasztott emojikkal ki lehetne fejezni, rövidre lehetne zárni. A kémiai szublimáció során a szilárd anyag minden átmenet nélkül légneművé válik – a pszichológiai és esztétikai szublimáció során a konkrét érzés vagy élmény felemelkedik, légiesül. A deszublimáció kristálya vagy párlata az ellenkező hatást éri el: a felemelkedettség élménye tárgyiasul. És az sem segít, ha a szemlélődő, kritikusan gondolkodni próbáló ember számára már előkészített a „kritikus gondolkodás” mint kategória, bizonyítva, hogy ez is a választható lehetőségeink közé tartozik, a ketrecen belül. A legfélelmetesebb felismerés, hogy a ketrec nem kívülről kerül ránk, hanem önként, szabad akaratunkból építjük.

a vidám robotok társadalma

Shoshana Zuboff szerint a felügyeleti vagy megfigyelői kapitalizmus abszolút módon tárgyiasítja az egyént: célja az emberi természet legyűrése. Ennek

ellenére nem lázad fel ellene a többség, mert a kellemes közérzetért, a boldogtalanság kiküszöbölésének látszatáért a természet feláldozhatónak tűnik. „A megfigyelői kapitalizmus – a totalitarizmussal ellentétben – nem alkalmaz erőszakot, az emberi pszichét nem belülről akarja, új politikai vallásként, hatalmába keríteni. Módszere nem az egyén terrorizálása; célját a megelégedettség, a boldogság pszichikai állapotának elősegítésével képes leginkább elérni. Nem erőszakkal, hanem kondicionálással dolgozik. Ezményképe – Herbert Marcuse kifejezését kölcsönvéve – a vidám robotok társadalma, amelynek tagjai boldogok és elégedettek, s ami a legfontosabb: jövőbeli viselkedésük prognosztizálható és befolyásolható. Ennek az ideálnak a megvalósítására egyre hatékonyabb, nemcsak az emberi ráció, hanem az érzelmi és ösztönreakciók előre látására, manipulációjára és befolyásolására – ez utóbbi alapvető fontosságú, hiszen ez a profit elsődleges forrása – képes technikai eszközök garmadája áll rendelkezésükre. Olyan újfajta, tökéletesen átlátható és

ellenőrizhető Panopticonban élünk, amelynek üvegfalait, a régítől eltérően, nemcsak kívülről építik – a rendszer urai –, hanem belülről, önként és dalolva, a felhasználók aktív közreműködésével, a közösségi média és az ún. okos technológiák segítségével – az okosság pedig azt jelenti, hogy átfogóan feltérképezik a használók életét, és az információkat továbbítják a feldolgozó mesterséges intelligenciáknak.” (K. G. i. m.)

A közösségi média mint jelenség kitűnően példázza korunk végtelen sebezhetőségét és kiszolgáltatottságát. Hát persze, hogy mindenki szeretne tartozni valahova, megosztani azt, mi történt vele, és részt is akar venni mások életében. Amikor családtagok, barátok egyre távolabb kerülnek egymástól, így tartani lehet a kapcsolatot. A telefonunkon sokszor jelentősebb élményekben van részünk, mint a fizikai tartózkodási helyünkön, lélekben fontosabb számunkra, ami a mobilunk kis képernyőjén történik. És bármikor, bárhol, bárkivel „találkozhatunk” így. Kaphatunk visszajelzést, visszaigazolást arról, hogy létezünk, olykor ismeretlenektől is, és ismerkedni is így szokás manapság. Ez alakíthatja ki a digitális függést. Kovács Gábor Zuboff nyomán rámutat, „miért ilyen nagy a társadalmi kereslet a függőség

állapotára. Ez a 21. század eleji megváltozott identitáskonstrukció logikájának a következménye. Az internet megmondja, ki vagy, mert *te* akarod, hogy mások mondják meg, ki vagy valójában. Míg a karteziánizmus alapvetése volt, hogy 'gondolkodom, tehát vagyok', korunk Facebookot és Twittert használó individuumának alapvetése: 'lájkolnak, tehát vagyok'." (K. G. i. m.) Az így kialakított személyiségnek látszólag nincs szüksége a társadalomtól elfordulás kritikai (emersoni) averziójára. Kétségbeesetten kapaszkodik a konformizmusba, hiszen onnan jöhet a bátorítás, hogy minden bizonytalanságunk, aggodalmunk és veszélyeztetettségünk ellenére mégiscsak érdemes élni. „Shosana Zuboff alapvető problémának tartja, hogy a közösségi média működésmódjai, illetve az ezeket szabályozó algoritmusok a konformista viselkedést ösztönzik – jóllehet a felszínen a narcisztikus egoizmusnak hízelegnek. A hívószó a korlátlan önmegvalósítás, de valójában nem lehet eltérni az állandóan változó digitális közösségekben az éppen adott pillanatban uralkodó normáktól: aki nem ezt teszi, az kiutálást-kitasztást kockáztat a csoportból.” (K. G. i. m.)

Vagyis a félelem, hogy kívül kerülünk, erősebb, mint az ellenállás – még akkor is, ha minden negatív visszajelzés szintén a közösségi médián keresztül érkezik. Kovács Gábor Byung-Chul Han hasonló meglátását idézi: „Az okoshatalom hízeleg a pszichének, ahelyett, hogy fegyelmezné, kényszereknek vagy tilalmaknak vetné alá. Nem hallgatást mér ránk. Inkább szüntelenül arra készlet, hogy közöljünk, megosszunk, részt vegyünk, kommunikáljuk véleményünket, igényeinket, kívánságainkat és vonzalmainkat, meséljük el az életünket. (...) A szabadság mai válsága abban áll, hogy olyan hatalmi technikával van dolgunk, amely nem tagadja vagy elfojtja a szabadságot, hanem kizsákmányolja. A *szabad* választás az ajánlatok közti szabad választás javára semmisül meg.” (K. G. i. m.)

a konszenzus erőszaka

Ezzel szinte reménytelen helyzetbe kerül, aki megpróbál a gépezettel szembeszállni – kivéve, ha a (Gilles Deleuze által is jelentősnek tartott) „idióta” szerepét vállalja. Az „idióta” szó a görög „idiosz” ('saját', 'személyes', 'magán') származéka. Eredetileg olyan 'magánember'-t jelölt, aki nem vett részt a városállam politikai életében. A későbbi jelentésváltozások

során használták 'tanulatlan', 'kontár', majd a római korban már egyértelműen 'gyengeelméjű' értelemben. (Magyar Etimológiai Szótár, Arcanum.com). Az „idióta” lehet kívülálló, nem hat rá mérgezően a technicizált civilizáció, bár nagy valószínűséggel az ilyen embert tekinti majd a többség toxikusnak. Úgy tűnik, ez az abszurd alternatíva egyenként minden ember számára adott, amennyiben – hittel és humorral – elfogadja a lehetséges kiközösítést. Byung-Chul Han művéből idézi Kovács Gábor: „Manapság szinte eltűnni látszik a kívülálló, a bolond vagy az idióta típusa a társadalomból. A digitális totális hálózat és totális kommunikáció jelentősen fokozza a konformitáskényszert. A konszenzus erőszaka elnyomja az idiotizmust. (...) A kommunikáció- és konformitáskényszer tekintetében az idiotizmus a szabadság gyakorlását jelenti. Az idióta lényege szerint a kötetlen, a hálózatba nem kötött, az informálatlan. A minden kommunikációtól és hálózatosságtól mentes, az *időtlen* lakója (...) Az idiotizmus *a hallgatás, a csönd és a magány szabad tereit* hozza létre, amelyekben lehetséges olyasmit mondani, amit tényleg mondani érdemes. (...) Ma már nem az jelenti a nehézséget, hogy nem nyilváníthatunk szabadon véleményt, hanem az, hogy létrehozuk a magány és a hallgatás olyan szabad tereit, amelyekben mondhatót találunk.”

Kovács Gábor Ken Kesey *Száll a kakukk fészkére* című regényének filmváltozatából hozza a „szabadító” példát, amit Tallár Ferenc tanulmányában szürreális megoldásnak talál: a hatalmas, magát süketnémának tettető indián felkapja és kiviszi a lobotómián átesett főhőst, McMurphyt az elmeógyógyintézetből. De találhatunk az „idiótá”-ra számtalan más irodalmi példát: Dosztojevszkij Miskin hercegét vagy akár Melville Bartleby-jét. A kívülálló védelme a hit és a humor – ami a majomketrec lakóiból fájdalmasan hiányzik.

Csakhogy éppen erről a két fogalomról a legnehezebb beszélni, az egzisztenciális és esztétikai érzékenységet megteremtő hitről és a mindent elfogadó (Kiss Lajos András szavával élve: „akolmeleg”-et teremtő) humorról. Közös a két fogalomban az *abszurditás* és a *személyesség*. A paradoxonokat nem tűrő mátrix megkérdőjelezi mindkét fogalom létjogosultságát. Logikus, hiszen sem a hit, sem a humor nem tudatos döntés következménye, hanem *ajándék*. Nem lehet elhatározás kérdése,

hogy egy bizonyos naptól az ember „bekapcsolja” a hitét vagy a humorát. Ahhoz, hogy ilyen ajándékokat elfogadjunk és örüljünk is nekik, mérhetetlen alázatra van szükség. A technicizált világ az alázattal sem igen tud mit kezdeni, mert összetéveszti a megalázottság negatív helyzetével: aki alázatos, az szükségképpen valamilyen megaláztatás áldozata. Pedig az „idiótáknak” ez az egyik lehetséges menedék: alázattal és nyitottsággal várni a hit és a humor ajándékát. Az irracionalitás ebben az esetben nem akadály, különösen, ha reménykedhetünk az emberi értelmet meghaladó, metafizikai racionalitásban. A 2. századi patrisztikus gondolkodó, Tertullianus érve a keresztény hit mellett híres jelmondata szerint: Credo quia absurdum est (Hiszem, mivel abszurd).

ezen az omnibuszon

A 19. századi filozófus, Søren Kierkegaard szintén a rációt meghaladva képzelel el a „hit ugrását”. A *Félelem és reszketés* előszavában sokat sejtető álnevet választ: Johannes de Silentio, vagyis a

Csöndből jövő János, aki meg tudja talán teremteni a termékeny csendet, Byung-Chul Hannal szólva: „a magány és a hallgatás olyan szabad tereit, amelyekben mondhatót találunk”. Mint az előszóból kiderül, ő is a kívülálló („idióták”) egyike: „Eme írás szerzője egyáltalán nem filozófus, nem értette meg a rendszert, s azt sem, hogy létezik-e, hogy kész van-e; az ő gyenge elméjében már elegendő van abból a gondolatból, hogy korunkban mindenkinek irtózatossá kell rendelkeznie, mivel mindenkinek szörnyű gondolatai vannak. Ha képesek lennénk is a hit egész tartalmát fogalmi formába önteni, abból még nem következik, hogy megértettük a hitet, megértettük, hogyan jutunk el hozzá, vagy az hogyan hatol belénk. Ennek az írásműnek a szerzője egyáltalán nem filozófus, hanem költőien és elegánsan szólva, kívülálló, aki nem ír sem a rendszerről, sem a rendszer *ígéreteiről*, aki nem kötelezi el magát sem a rendszer mellett, sem a rendszernek; ír, mert az írás számára luxus, és ez annál kellemesebb és meggyőzőbb számára, minél kevesebben veszik és olvassák. Sorsát előre látja egy olyan korban, amikor egyetlen mozdulattal feláldozzák a szenvedélyt a tudomány oltárán, amikor az írónak, akinek olvasókra van szüksége, arra kell ügyelnie, hogy írása könnyen átlapozható legyen a délutáni pihenés alatt [...]. Mint sorsát látja előre, hogy teljesen mellőzött lesz, sejteti azt a rettenetes dolgot, hogy

a dühöngő kritika, mint egy iskolást, többször is megbünteti; a még rettenetesebbtől is iszonyodik, hogy egyik vagy másik serény irattáros és paragrafusfaló – ki mindenkor hajlandó a tudomány megmentése érdekében darabokra vagdosni más emberek írásait [...] – őt is cikkelyekre vagdossa ugyanazzal a könyörtelenséggel, mint az, aki a központozás tudományának szolgálatában beszédét pontosan a szószám szerint tagolta, oly módon, hogy a pontra ötven, a pontosvesszőre harmincöt szó következzen. – A legmélyebb alázattal borulok le minden alapos vámvizsgáló előtt: 'Ez nem rendszer, ennek a legcsekélyebb köze sincs a rendszerhez. Minden jóért könyörgök az éghez a rendszer számára és a dán érdekeltek számára ezen az omnibuszon; mert hiszen torony aligha lesz. Boldogságot és áldást kívánok Önöknek mindnyájuknak együtt és külön-külön.' Mély tisztelettel, Johannes de Silentio." (Søren Kierkegaard: *Félelem és reszketés*. ford.: Rácz Péter, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1986. 11–13.)

Kierkegaard itt kitűnő humorérzéssel vázolja fel a saját pozícióját. Balassa Péter utószavában kiemeli: nyilván nem arról van szó, hogy Kierkegaard/Silentio nem filozófus, csak „*másfajta* filozófus”: az ő számára „írás és személyes sors (ami nem azonos feltétlenül a magánélettel) elválaszthatatlan: a gondolat bevallott személyessége ez”. (i. m. 224.) A gondolat bevallott személyessége miatt kerül a rendszeren kívülre. A humor ajándékát örömmel elfogadja és átítatja vele minden szövegét. A *Félelem és reszketés* további részeiben viszont azt is bevallja, hogy a hit ajándékát nem kapta meg, alázattal várja, és csodálja azokat, akiknek ez megadatott. Két ilyen „idiótát” mutat be az olvasóknak: egyikük, Ábrahám, a tragikum révén, másikuk, az adóbehajtóra hasonlító átlagember a komikum révén válik a hit lovagjává. „Ábrahámot nem tudom megérteni, bizonyos értelemben semmit sem tanulhatok tőle, csak csodálni tudom. Ha valaki azt képzei, hogy e történet hatására eljuthat a hithez, becsapja magát, és a hit első mozdulatáért Istent is be akarja csapni; életbölcsséget akar nyerni a paradoxonból. Van, akinek talán sikerül; mert korunk nem áll meg a hitnél és a hit csodájánál, mely a vizet borrá változtatja, hanem tovább megy és a borból vizet csinál.

Nem az lenne mégis a legjobb, ha megállnánk a hitnél? Nem megbotránkoztató, hogy mindenki tovább akar lépni? Ha nem akarunk megállni a szeretetnél, márpedig manapság ezt hirdetik mindenféle módon, hova jutunk akkor? Földhözragadt okoskodáshoz, kicsinyes számításhoz, szánalmassághoz és nyomorúsághoz, mindahhoz tehát, ami kétségessé teszi az ember isteni eredetét. Nem az lenne-e a legjobb, ha megállnánk a hitnél, és hogy aki áll, vigyázna, hogy el ne essék: mert a hit mozdulatát az abszurd erejénél fogva újra és újra meg kell tenni, azonban úgy, s ezt jól jegyezzük meg, hogy a végességet ne veszítsük el, hanem teljességgel birtokba vegyük. Ami engem illet, képes vagyok ugyan leírni a hit mozdulatait, de nem vagyok képes megtenni azokat.” (i. m. 58–59)

A hit ereje nélkül azonban a saját fiára Isten kedvéért kezét emelő Ábrahámot sokkal könnyebb bűnözőnek látni, mint csodálni; az együgyű kisembert (aki azon morfondírozik hazafele menet, hogy lesz-e sült bárányszelet vacsorára és megbékél azzal

is, ha nem lesz) pedig könnyebb észre se venni. Kierkegaard/Silentio csodálata mindkettőjük felé mégiscsak a hit erejéről tanúskodik, akkor is, ha azt a bizonyos „ugrást” képtelen megtenni.

hirtelen kifordította az életét

A második példám nem a hit erejét, hanem az egzisztenciális és esztétikai érzékenység meglétét, illetve veszélyeztetettségét állítja a

középpontba: ez a szöveg is finom humorral átitott, és egy külön, méltatlanul feledésbe merülő amerikai írótól származik. Sherwood Andersonra inkább tanítóként, Nobel-díjas nagy mesterek (Hemingway és Faulkner) szakmai tanácsadójaként és atyai barátjaként emlékszik az irodalomtörténet, pedig ő maga is a kívülálló „idióták” egyike. Sikeres üzletember volt, festékgyárat vezetett Ohióban és csak titokban írta műveit az asztalfióknak, de a legenda szerint 1912 novemberében egy nap hirtelen kifordította az életét a megszokott kerékvágásból. Épp egy levelet diktált a titkárnőjének, és az egyik mondat közepén elhallgatott, a semmibe bámult, majd így szólt: „Mély vízben gázoltam és a lábam vizes lett.” Ezzel kisétált az irodából, és csak napok múlva találtak rá eszméletlenül az országút szélén. A furcsa eset után csak az írásnak szentelte életét. Leghíresebb műve az 1919-ben megjelent vékony novelláskötet: bizarr, felkavaró és frusztráló történetek egy képzeletbeli kisváros, *Winesburg, Ohio* lakóiról, elfojtott traumáikról, kínzó múltjukról, jövőtlenségükről és unalmas jelenükről, az elidegenedés különféle változatairól és az emberi esendőségről. A hősöket az köti össze, hogy mindannyian „groteszk” figurák, vagyis a sokféle párhuzamosan létező „igazság” közül csak egyhez ragaszkodnak, ezáltal válnak sebezhetővé és sebzetté. A novellák mindegyike figyelemre méltó és zavarba ejtő: a szerző nem csodálja, nem ítéli el, csak felmutatja ezeket a fura hősöket, nincs tanulság, de a közvetlen, mesélő stílus mégis „akolmeleg” emberi közösséget tud teremteni az olvasóval. A *Kezek* című kötetindító novella főszereplője Wing Biddlebaum, akiről eleinte csak annyi tudható, hogy kezeit, amelyekkel félelmetes tempóban tud epret szedni, általában a zsebébe rejti, görcsösen kerüli a gesztikuláció minden formáját. A szövegben középtájon derül ki a múltbeli traumatikus élmény:

„Nézzük meg most már röviden a kezek történetét. Talán az, hogy beszélünk róluk, megihleti a költőt is, aki elmondja majd titkos, csodálatos históriáját annak az erőnek, melynek a kezek csak reményt jelentő, repdeső zászlócskái voltak.

Fiatal korában Wing Biddlebaum tanító volt egy pennsylvaniai városkában. Akkoriban még nem Wing Biddlebaumnak hívták; kevésbé hangzatos neve volt: Adolph Myers. S mint Adolph Myerst tanítványai nagyon szerették.

Adolph Myers természeténél fogva született nevelője volt az ifjúságnak. Azok közé a ritka és többnyire meg nem értett emberek közé tartozott, akik oly gyöngéd eréllyel vezetnek, hogy már-már inkább szeretetre méltó hibának minősül. A rájuk bízott fiúk iránti bizalmukban ezek a férfiak sok tekintetben finomabb lelkű szerelmes asszonyokhoz hasonlítanak.

Ez azonban durva általánosítás. Most kellene ide a költő. Esténként Adolph Myers sétálgatott tanítványaival, vagy pedig alkonyattájt elüldögélt az az iskola lépcsőjén, és beszélt nekik mintegy álomba révedvén. Keze ide-oda rebtent, hol a fiúk vállát simította végig, hol a kócos fejükön motozott. Hangja ilyenkor lágy lett, szinte zenei csengést kapott beszéd közben; azzal is simogatott. Tulajdonképpen a hang is, meg a kéz is, a vállak simogatása is, a fejek érintése is eszköze volt a tanító azon igyekezetének, hogy álmokat plántáljon az ifjú lelkekbe. A cirógató ujjában lakozó gyöngédséggel fejezte ki magát. Azok közé a férfiak közé tartozott, akikben az életet teremtő erő nem összpontosítva, hanem szétszórta lakik. Cirógató keze alatt a kétely és hitetlenség eltűnt a kisfiúk lelkéből, sőt, ők is álmodozni kezdtek.

kimondhatatlan képzeldések

És ekkor történt a tragédia. Az iskola egyik ütődött tanulója belehabarodott a fiatal tanítóba. Éjjelente kimondhatatlan képzeldésekkel

csigázta magát az ágyában, reggel pedig mint tényeket mesélte el álmait. Lefittyedő ajkáról furcsa és förtelmes vádak fakadtak. A pennsylvaniai városkán remegés futott végig. Az Adolph Myersszel kapcsolatos titkolt és ködös hiedelmek hiányosságáá galvanizálódtak az emberek agyában.

A tragédia nem sokáig váratott magára. Reszkető gyermekeket rángattak ki az ágyból és fogtak vallatóra. 'Engemet átkarolt' – vallotta egyik. – 'Az ujjam mindig a hajamban motoszkált' – mondta egy másik.

Az egyik délután Henry Bradford, városbéli kocsmáros megjelent az iskola kapujában. Kihívta Adolph Myerst az udvarra, s öklével többször egymás után az arcába sújtott. Amint kemény bütykeivel a tanító rémült arcát csépelte, dühe egyre fokozódott. A gyerekek sikoltozva rohángásztak összevissza, akár a felbolygatott rovarok. – Majd megtanítom én magát, hogy az én fiamhoz nyúljon, maga szörnyeteg! – bömbölte a kocsmáros, aki az öklözésbe belefáradva, most rugdosni kezdte a tanítót, körbe az udvaron.

Adolph Myerst még aznap éjszaka száműzték a pennsylvaniai városból. Egy tucat fáklyás férfi jelent meg házának kapujában, és követelte, hogy azonnal öltözzék fel, és menjen velük. Esett az eső, s az egyik férfi kötelet tartott a kezében. Eredetileg föl akarták akasztani a tanítót, de megpillantván a kicsiny, fehér, szárnalmas alakot, valahogy megesett rajta a szívük, és futni hagyták. Amint aztán elrohant a sötétben, megbánták gyöngeségüket, utánaeredtek, s káromkodva botokat és nagy puha sárgöröngyöket hajigáltak a sikoltozó alak után, aki egyre gyorsabban szaladt bele az éjszakába." (Vajda Miklós fordítása, in: *Amerikai elbeszélők, Novellák és kisregények, második kötet* Európa Könyvkiadó, 1985. 7-13.)

Nem könnyű ezzel a környezetéből kiragadott szövegrészlettel és a benne ábrázolt „idiótával” megbarátkozni: a bántalmazás napjainkban különlegesen érzékeny téma, a pszichoterapeuták segítségével egyre több frusztrációt okozó trauma kerül napvilágra. A szöveg azért ilyen megosztó és zavarba ejtő, mert nem egyértelmű, hogy mit követett el Wing Biddlebaum. Érzékeny volt és érzékenységre akarta tanítani

a gyerekeket. De a történet, amibe mindez átfordult, érzéketlen és vulgáris. Amennyiben a pedofíliának akár a gyanúja is felmerül, az elbeszélésmód tagadhatatlanul az áldozatot hibáztatja és az elkövetőt védi. Nemcsak a #metoo mozgalom, Jézus is határozottan kikel a bántalmazás ellen. Máté evangéliumának 18. részében ez áll: „Bizony mondom néktek, ha meg nem tértek és olyanok nem lesztek, mint a kisgyermek, nem mentek be a mennyek országába. Aki tehát megalázza magát, az a nagyobb a mennyek országában. És aki befogad egy ilyen kisgyermeket az én nevemben, az engem fogad be. Aki pedig megbotránkoztat egyet e kicsinyek közül, akik hisznek bennem, jobb annak, ha malomkövet kötnek a nyakába, és a tenger mélyébe vetik. Jaj a világnak a botránkozások miatt! Mert szükséges, hogy botránkozások történjenek, de jaj annak az embernek, aki a botránkozást okozza! [...] Vigyázzatok, hogy egyet se vessetek meg e kicsinyek közül, mert mondom nektek, hogy angyalaik mindenkor látják a mennyben az én mennyei Atyám arcát.”

ki a bűnös és ki az áldozat

Vagyis amennyiben Adolph Myers (akár szándékosan, akár véletlenül) bántotta a gyerekeket, megérdemelte, amit kapott.

De a szövegben éppen arról van szó, hogy kimondhatatlan szeretettel befogadta és álmodni tanította őket! A lehetséges bántalmazást elszenvedő fiú az „ütődött” („half-witted”, „féleszű”) jelzőt kapja, a baj abból lesz, hogy nem tud különbséget tenni álmom és valóság, kifinomult érzékenység és vulgáritás között, érzéketlen a szublimáció minden fajtájára. Viszont ő a gyermek, aki úgy érzi, bántalmazást élt át. Ő is éppolyan „idióta”, vagyis „kívülálló”, „sebezhető”, mint a tanára. Az elbeszélő nagyon tapintatosan vigyáz, nehogy túlságosan durván fogalmazzon, mint mondja, költőre lenne szüksége, hogy hitelesen mondja el a történetet. De a szöveg szerint a konkrét és szándékos bántalmazás a későbbi Wing Biddlebaumot éri. Az egzisztenciális és esztétikai érzékenység itt abban mutatkozik meg, hogy mindkét fél egyszerre a „botránkozás” okozója és elszenvedője: a tragédia az érzékenységgel való visszaélés. Az emberi kiszolgáltatottság láttán fellázadhat az igazságérzet: jó lenne mégiscsak megkülönböztetni, felcímkézett dobozba zárni, hogy ki a bűnös és ki az áldozat. Viszont a humor és a hit abszurditásához tartozik, hogy ezeket a dobozokat nem áll módunkban felcímkézni a háromdimenziós földi világban:

ebben a novellában csak áldozat, esendő ember van (még a husángokkal csapkodó sárdobáló apák is azok!), és csak reménykedni lehet, hogy a hiteles ábrázolás több nyitottságra és kevesebb előítéletre tanít.

A harmadik példám a lengyel Nobel-díjas Wisława Szymborska egyik bizarr verse, amely visszavezet a majomketrec gondolatához. Ez a szöveg az ekphrászisz iskolapéldája: egy vers behív, megjelenít egy festményt és az intermedialitás következtében erőteljesebbé válik a vizuális- és a szövegélmény is. A beszélő itt is a kívülálló, vagyis „idióta”, akinek ráadásul vizsgáznia kell, szembe kell néznie az egzisztenciális számonkéréssel. Ami megvédi, az a jellegzetes fanyar humor, amit Szymborska más verseiből is jól ismerhetünk:

Bruegel két majma

Érettségiről álmodtam az éjjel:
az ablakban két megláncolt majom ült,
künn szárnyalt az ég
és lubickolt a tenger.

Az emberiség történelméből feleltem.
Dadogva nyögdécseltem.

Az egyik majom gúnyos figyelemmel bámult a szemembe,
a másik szundikálni látszott;
s a kérdés után támadt csendben,
mint aki sűg,
halkan megcsörgette a láncot.

(Kerényi Grácia fordítása)

Ahhoz, hogy a versből kiolvassuk a reménytelen emberi helyzetben a biztatást, valóban egzisztenciális érettségi bizonyítványra lenne szükség. Bruegel majmai láncra vannak verve, szó sincs semmiféle szabadságról. Az, hogy nincsenek ketrechen, mögöttük van Antwerpen látképe és a tenger, valamelyest vigasztaló, de az alaphelyzetben nem változtat. A „kívülálló” csak dadogni tud, amikor az emberiség történelméről kérdezik. Bár gyönyörű a kilátás, a beszélő mégis zárt térből (felcímkézett dobozból?) nézi, és fogalma sincs, kialakulhat-e bármiféle kommunikáció. Ugyanakkor az alig észrevehető apró gesztus, a szundikálni látszó majom lánccsörgetése a csendben közösségteremtő kísérletre utalhat („mint aki sűg”). A sűgás hatalmas segítség egy olyan vizsgán, amit magunktól képtelenek vagyunk letenni. Ugyanakkor ellentmond a vizsgaszabályzatnak. Miféle összekacsintás ez a bizottság és a jelölt között? Olyan szikra, ami emlékezetünkbe idézheti az „akolmeleg” humort, és amitől a kívülálló „idióták” egy pillanatra megérezhetik, hogy még sincsenek teljesen egyedül. Ilyen „lánccsörgetésnek” érzem Tallár Ferenc tanulmányának következő mondatait is: „A közösségek újjászületésének,

az egyenlőség e világi megvalósulásának és a termelési rend alapvető átalakításának igénye jelen van, de a hatalmon kívül. Ott van lent, elsősorban a fiatalok generációjában, de nem csak bennük. És ott van a majomketrec majmaiban is, akik, ha néha kinéznek a ketrec rácsain, maguk is közösen megélhető szabadságra vágnak. Nem sok ez, de talán mégis ez a lényeg.”

Óhatatlanul felmerül a kérdés: lehet-e az „idióták” közösségről beszélni? Kierkegaard, Johannes de Silentio, Ábrahám, az adóvégrehajtóra emlékeztető kisember, Sherwood Anderson, Wing Biddlebaum, a bántalmazást jelentő fiú, Szymborska és a majmok igen vegyes, képtelen csoportot alkotnak. Mivel részben valóságos (de már nem élő), részben fiktív alakok, nehezen lehet őket elképzelni egy osztályteremben vagy egy kerek asztal körül, ahol ráadásul mi is ott ülünk. Tanár legyen a talpán, aki ebben a kavalkádban közös nyelvet talál, beszélgetésre hajlandó és alkalmas közösséget teremt! De a személyes esendőség (és a személyes felelősség,

hogy ezzel szembenézzünk) mégiscsak azonos (virtuális vagy metafizikai) térbe terel bennünket: bízom benne, hogy ha mással nem, láncaink halk csörgetésével sűghatunk vagy üzenhetünk egymásnak.

1. <https://ligetmuhely.com/liget/kovacs-gabor-a-magunk-epitette-majomketrectol/> ↑
2. <https://ligetmuhely.com/liget/tallar-ferenc-majomketrec-vallasos-vilagelutasitas-es-szabadsag/> ↑
3. <https://ligetmuhely.com/liget/kiss-lajos-andras-a-technofilia-es-a-technofobia-kozott/> ↑
kép | id. Pieter Bruegel festményei

Szirmai Panni

TENGEREN TÚL

[HÁTTAL – VÁLOGATÁS A FORTEPAN KÉPEIBŐL]

2023-03-08 | HÁTTAL – VÁLOGATÁS A FORTEPAN KÉPEIBŐL, NOVELLA

Hihetetlen, hogy itt vagyok. A szívem mélyen tudtam, hogy egyszer eljutok ide. A saját erőmből. Már csak néhány óra, és beteljesül, amire ötéves korom óta vágyom. De még alig merem elhinni. Hogy ilyen egyszerű. Persze, most annak tűnik, csak végigmegyek a folyosón, becsekkolok, feladom a poggyászt és várok. Ennyit kell tennem, amit egész eddigi életemben is végigcsináltam. Hol türelmesen, hol

türelmetlenül vártam, hogy közelebb kerüljek a vágyott célhoz. Közben sem ültem tétlenül: jól tanultam, szépen írtam, elmosogattam, nem beszéltem vissza. De az időt nem tudtam felgyorsítani. Milyen abszurd, ahogy most összesűrűsödik az eddig aktív várakozással töltött idő. Mintha évtizedek telnének el a váróteremben töltött órák alatt.

sosem jött össze

Újra és újra végigpörgetem magamban, de egyszerűen nem volt jobb megoldás. Akkor és ott nem tudták másképp megoldani. Évekbe telt, amíg ezt feldolgoztam: hogy magamra maradtam ötévesen.

Nem egyedül, az utálatos rokonokkal egy idegen városban. Már nem haragszom rájuk. Valószínűleg én is így döntöttem volna. Bár ki tudja... Irtó nehéz volt itthon hagyni a gyerekeket erre az egy hétre is. De meg kell tennem. Ahogy nekik is nehéz lehetett engem otthagyni. Nem akartak ők rosszat nekem, nem akarhattak. Mindig azt írták a szülinapomra, hogy a következőn már velük leszek. Csak valahogy sosem jött össze. Nem az ő hibájuk, biztosan mindent megtettek. Valami mindig közbejött, fel kellett építeni ott is egy életet, a tengeren túl... Mindig úgy képzeltem, hogy a tenger széles folyó, és át lehet kiabálni a túlpartra. Most először látom majd a gép ablakából. Azt mondják, gyönyörű az égből az óceán...

Küldtek egyszer egy képet a házukról. Fák helyett hatalmas kaktuszok voltak a kertben. Annyit nézegettem, gyűrögtem, hogy már teljesen elborította a hajtogatások hálózata. A hátuljára azt írták: „ide várunk! Anya & Apa”. Sokat puszilgattam az aláírást, egész elhalványult. Érdekes, mennyi ideig nem merült fel bennem, hogy talán nem hiányzom nekik. Hogy jól megvannak nélkülem, és azért nem keresnek az éves üdvözlőlapon kívül. Egy gyerek sok mindent elfogad. Úgyis hiába kérdezősködtem volna. A nagynéném utálta anyámékat, szavaiból sütött az irigység és a megvetés. Mit mondhatott volna? Hogy ne várjam őket? Ne hiányoljam? Lehet, könnyebb lett volna, ha sikerül elengednem az érzést, hogy vannak szüleim, csak messze.

Nem tudom, mire vállalkoztam. Egyáltalán, mit mondok majd ennek a két idegen öregembernek a reptéren?

Taizs Gergő

ÖNKISZOLGÁLÓ

[A HONOLULU-STAR REGGEL INDUL]

2023-03-06 | A HONOLULU-STAR REGGEL INDUL, VERS

A táblára mutatsz, és zavartan elé állsz.
Felvont szemöldökkel kezédbe adod a krétát.
Ujjaiddal feszülten morzézol tarkódon:
tátititi titá tátítiti tátiti titátitáti.
Érzed az arcodra nehezedő pillantásodat,
kérdőn tekintesz hol ide, hol oda,
tehetetlen vagy, mint sakkban a zugzwang.
Segítség magadon, és isten is
az egyenletbe helyettesít
egy ismeretlent,
és megérted a változók közti relációt,
hogy a megoldás olyan relatív, szinte nincs.
Ugyebár, hümmögöd egyre bölcsülve,
hisz csak saját hibáidból tanulhatsz,
és mint aki jól végezte,
helyel kínálod magadat,
meghámozod héjától a nullát,
a semminek ugyan mért kellene jelzések?
Körződdel álmosan az asztallapba vésed:
Csúcsszuper érzés, itt fekszünk mind, önkezelésben.
Új paradoxonokon túlhaladunk valahogy.

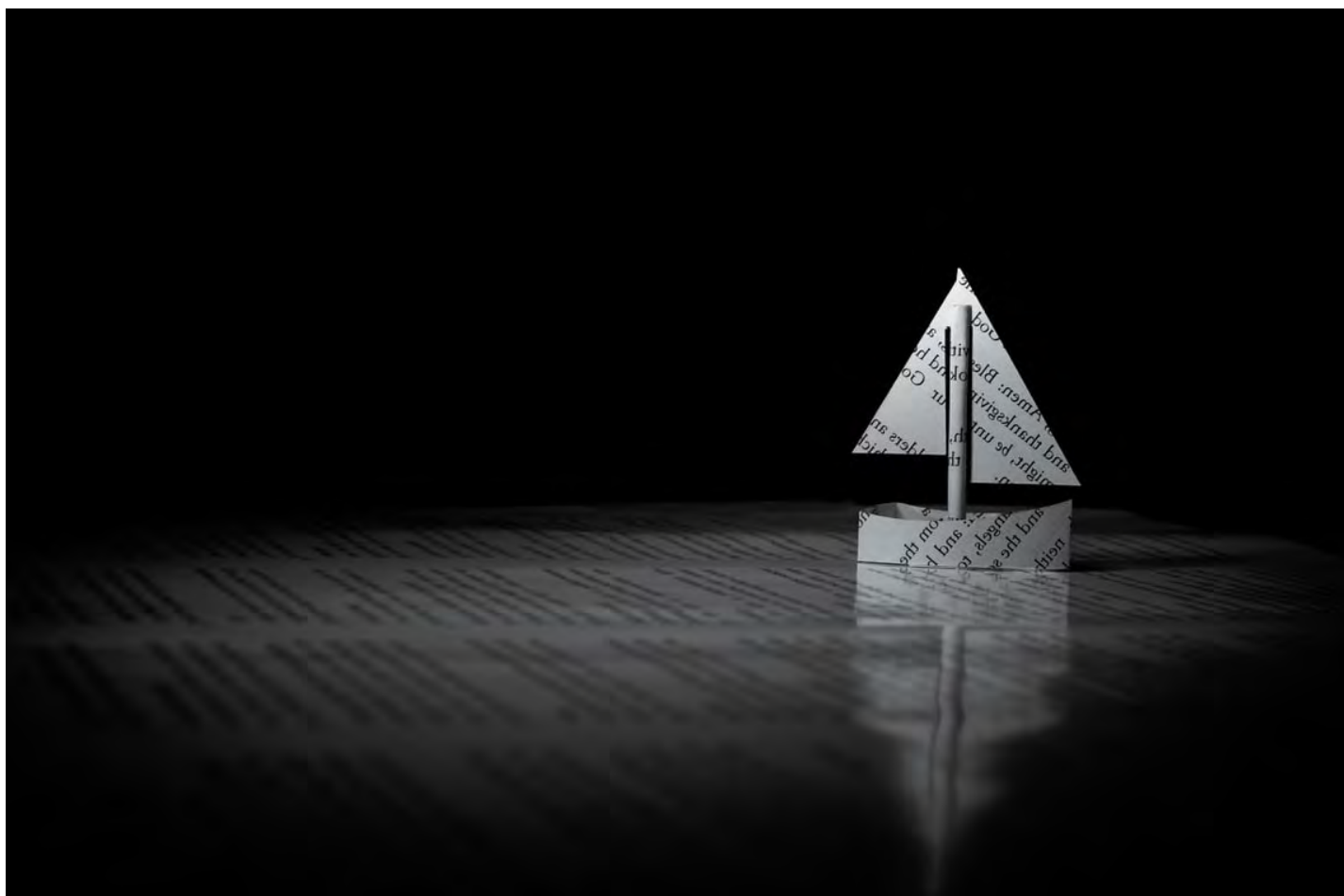
kép | adobe.com

Lendvai Zalán

KIHAJÓZÁS ELŐTT

[A HONOLULU-STAR REGGEL INDUL]

2023-03-10 | A HONOLULU-STAR REGGEL INDUL, VERS

A kikötő üres.

Az utolsó utáni pillanatban vagyunk,
ajtón átlépve, küszöb felett

visszafordulni lehetetlen,
átlépni bizonytalan.

Sötét gőz borul
utcákra, műhelyekre,
az elhagyott csavarkulcsra.
A raktárak kongása
alkalmat szül.

Kint tompán kopog
egy háború,
mint makacs eső.
Itt már nincs senki.

Csak az én.
Csak a te.
Csak az ő.

A repedező ablak
tükröződésében hiszem,
hogyan van még valaki,
hogyan megmentenek,
vagy, hogyan lesz,
aki hőst csinál belőlem
ötven év múlva.

Nem így képzeltem ezt.
Leomlottak az illúziók,
körülöttem darabokban
a súlytalan tér.
Fura önsajnálatban lebegek,
és a hajó reggel indul,

de se bőrrönd, se búcsú,
a rekedt kürt egyszerre
sír és nevet.

kép | adobe.com

Janecskó Kata

A NORMALITÁS ÁRA

[A HONOLULU-STAR REGGEL INDUL]

2023-03-19 | A HONOLULU-STAR REGGEL INDUL, NOVELLA

Amikor a diagnózist megkaptam, úgy volt, hogy minden rendben lesz.

Örökletes – mondták. Meg azt is, hogy gyógyíthatatlan. De kezelhető, nyugtattak, és a hangjukból érződő gondoskodásból sejtettem, hogy illene meghatódnom. De kezelés nélkül következetesen és kérlelhetetlenül mindig rosszabb és rosszabb lesz, írták az ismeretterjesztő cikkek, és olyan hangnemet használtak, amelyből világos volt: a

modern farmakológia csodáival mankóként a hónunk alatt alig is említésre méltó opció, bűnös felelőtlenség megérdemelt következménye lenne a kiérlelt elmebaj. Hosszú út lefelé – mint a Hornby-könyvcímbe –, futott át az agyamon, ami – ezek szerint – soha nem működött megfelelően.

Persze, alávettem magam a kezelésnek.

kettéharaptam a nyomorultat

Az első ronda rózsaszín volt, és alig nagyobb, mint egy pupilla. Kettévágni, ahogy az utasítás előírta, kínlódással járt. Beillesztettem az erre a célra kialakított műanyag eszközbe, de ötből

négyszer elmozdult, mire a tető rázárultával a penge elérte, és egyenlő darabok helyett körömpiszoknyi morzsa meg egy csaknem teljes kör alakú darab hullott várakozó tenyerembe. Ebből elegendő lett, inkább kettéharaptam a nyomorultat. Megtanultam precízen harapni, és megtanultam együtt élni éjszakánként a rémálmokkal. Atomkatasztrófákkal és végzetes szülői mulasztásokkal. Üvöltözéssel és szökőárral. Pótolhatatlan dolgok elvesztésével és matató kezekkel. A férjem szerint csak az első héten sikítotam hangosan álmomban.

Nappal nyugodt voltam, lassú és csöndes.

Aztán kezdtük a kapszulát. Hatására zabáltam, és apró, viszkető kiütések jelentek meg az ajkam felett. A blúzaimon csokoládéfagylalt és pörköltzsaft. A fogaim között állandóan kristálycukor ropogott.

De alkalmas maradtam a munkavégzésre.

Az új, aszpirin külsejű tablettától először csak megsokasodtak a fésűmre akaszkodott hajszálak. Egy héttel később csomókban hullott a hajam. Véresre vakartam a fejbőrömet, és minden körmöm betört.

Viszont képes voltam a társas szabályoknak megfelelően szociális érintkezéskor futólag mosolyogni. Reggel felöltöztem, és ha észrevettem a zsíros pecsétet, meghoztam az adekvát döntést, hogy inkább másik ruhát vegyek ki a szekrényből.

A váltás a kék-fehér kapszulára jó választásnak tűnt.

sürgető kényszer

Nehéz volt lenyelni. Néha bármennyi vizet ittam hozzá, öklendezésre késztetett, mert nagyobb volt a korábbiaknál, és arra a kinagyított képre kellett gondolnom, ahogy keresztbe áll a torkomban. Aztán egy szokvány értekezleten hatalmába kerítette a sürgető kényszer, hogy álljak fel, sétáljak az erkélyhez, lépjek ki, és finoman, hang nélkül bukjak át a korláton. Azt írták a tájékoztatóban, az első néhány hét esetleg nehézkes lehet ebből a szempontból.

Fegyelmeztem magam, és nem ugrottam le. Fél órával később megettem három tányér rakott krumplit, két doboz somlói galuskát tejszínhabbal, valamint egy kétszáz grammos kiszerezésű paprikás burgonyaszirmot vödörnyi tejfölbe mártogatva. Kivártam, hogy ne lásson senki. A tejfölvödört és a somlói műanyagdobozát előblítve kihelyeztem a kukába, és a tetejükre raktam takarásnak egy kilapogatott kartondobozt.

A liftekben oldottan csevegtem az időjárásról.

A legmodernebb fejlesztésű zöld pirula bevezetése után talált meg a fantomszag. Az volt az utolsó csepp. Édeskés rothadás szaga lengett körül nyolc teljes napon át. Először azt hittem, a házunkból jön, a konyhából, a komposztból, talán egy szekrény alá rúgott húscscafából. De szembe kellett néznem a ténnyel, hogy a szag követ a buszon és velem jön a munkahelyemre, ahol precízen, időre megjelentem minden áldott hétköznap. A rothadást később felváltotta az alkoholgőzzel keveredő mosdatlanság szaga. Méltánytalannak éreztem, mert a zöld pirula bevezetése óta naponta zuhanyoztam és négy naponta mostam megmaradt hajamat. A fogaim közül fogselyemmel eltávolítottam a kristálycukrot.

Végül a szagot nem bírtam tovább.

A munkahelyemen öt hete nem láttak.

A barátaim néha megjegyzik, hogy távolodom.

A férjem elköltözött.

De engem már nem érdekel.

Indul a Honolulu-Star. Ahogy megíratott, hagyom magam végre békében megőrlüni.

Fecske Csaba

ELHALASZTOTT INDULÁS

[A HONOLULU-STAR REGGEL INDUL]

2023-03-14 | A HONOLULU-STAR REGGEL INDUL, VERS

ez a *hajó* bizony már elment
jól lehet el se indult
ott vesztegel a kikötőben
sirályok tengeri fecskék illemhelyeként
hiányzott néhány körülmény
hogyan kifusson a tengerre

és a lehetőség éljen jogával
a tenger kék és a tengerben
az ég még kékebb csak tudnám
a halak mit keresnek odalenn
szerelmes szél ölelget
szívem mint túlfűtött kazán dohog
amint merész tervemet kigondolom
a délelőttöt már letudtam ittam pipáztam
boldogságomhoz alig pár slukk hiányzott
de aztán kora délután hajóduda hangján
megszóltott a tenger és a lelkiismeret
a lelkiismeret meghunyászkodó jámbor eb
a tenger szava szent
újtára bocsátottam hát az unatkozó hajót
legyen övé a Honolulu-Star

kép | adobe.com

Dobosi Bea

VESZTEG

[A HONOLULU-STAR REGGEL INDUL]

2023-03-25 | A HONOLULU-STAR REGGEL INDUL, NOVELLA

A komp prehisztorikus cethal módjára tátja ki száját. Gyanútlanul gördülnek be gyomrába a személyautók, kamionok. Tudja, hogy a cetek a vízilófélék leszármazottjai. Ötvenmillió éve választották a szárazföld helyett a vizet.

Utazott már kompon. Szárnyashajón, repülőn, arató kombájnon. Alaktalan poggyásza megakadályozza, hogy mellé üljenek. Frufrujában nem egyforma hosszúak a szálak. Haját gyerekkorában nem növeszthette meg, amióta felnőtt, nem hajlandó leváгатni. Mint formálódó bolygó pályáját a törmeléktől, egyszer egy tűzoltóautó megtisztította előtte kocsiktól az utat.

Egyszer kínos helyzetbe hozta magát tömegközlekedési eszközön. Kétszer szállodában, háromszor az osztályközösség előtt. Ma is előnti a szégyen, ha a csend ritka pillanataiban eszébe jut. Érveléskor ugyanazt ismételgeti, csak más szavakkal. Amikor sokakat érdeklő vagy érintő kérdésről olvas, könnybe lábad a szeme.

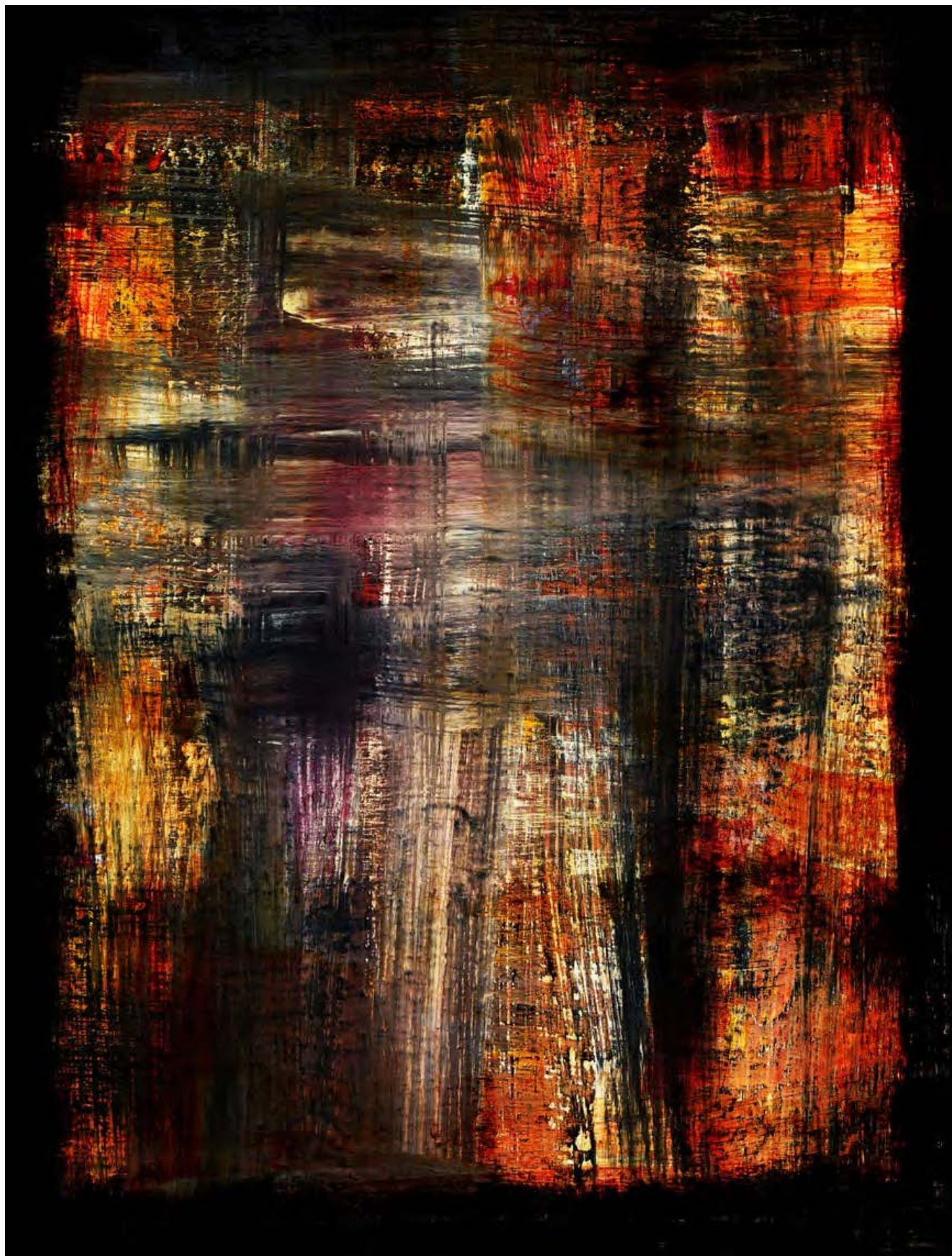
kiemelkedő tanulmányi előmenetelért

Tanult közlekedési szabályokat és nyelveket. Vizsgázott preszókratikus filozófiából, a belső égésű motor működéséből és a táblázatkezelő szoftver használatából. A kiemelkedő

tanulmányi előmenetelért kapott jutalomkönyvek lapjainak élén sárga pöttyöket hagy a penész. Idegen nyelven hallgatott polgárjogot.

Úgy örökölte tulajdonságait, ahogy nagyobb unokatestvéreitől a hótaposót és az anorákot. Nem engedte, hogy anyja kimossa a plüssállatot, amibe egy másik otthon, egy másik gyerek szaga ivódott bele. Amikor a radiátor felé fordult, térdét az öntöttvasnak támasztotta. A megfeszülő csipkefüggönyt kétségbeesetten tartotta fémfogai között a csipesz.

Az iskolai képeken ő volt a fürdőruhás a bikinisek, a nadrágos a szoknyások között. Leküzdhetetlen szégyen gyötri csipkés szája és magas homloka miatt. Amikor testvére megtalálta és felolvasta naplóját, ablakpucolásban és függönymosásban megfáradt anyja csak annyit mondott: „add már vissza neki”.

Nem tudja, hogy emlékszik-e a Challenger katasztrófájára, Csernobilra, a peresztrojkára, a glasznosztira, a berlini fal leomlására, a Ceaușescu házaspár kivégzésére, az Öböl-háborúra, Szaddám Huszeinre, a Sivatagi viharra és az arctalan ellenségként lecsapó terrorizmusra, amitől senki sincs biztonságban, vagy csak tanulta.

Tudja, hogy a hatvanas években a nőket felszabadították a mindenki számára elérhető fogamzásgátló tabletták. Mégis meglepődik, amikor olvas róla. Egy másik kor gyermeke. Természetesnek vette a modern és biztonságos módszereket. Ha nem titkolja gondosan érzelmeit, könnyen nevetség tárgyává válhat. Az önfeledtség bárkinek vesztét jelentheti.

Lassan levetkőzi nagyszülei és szülei előítéleteit. Mégis idegenkedéssel fordul az azonos nemű párok, a bőrfejűek, a testépítő nők és bizonyos etnikumok felé. Fél a rekedt hangú és arrogáns emberektől. Gyanakvással szemléli az elvált férfiakat, a tanulatlanokat, a fociultrákat. Elvállalt egy éber műtétet, hogy ne kelljen az orvos előtt mérlegre állnia.

A harmincas-negyvenes csinos irodista nők szájalmat keltenek benne. Fél ötkor combközépig érő sima kabátban, egyenes szabású nadrágban, világos táskával könyökhajlatukban igyekeznek kopogó léptekkel a buszmegálló felé. Szorosra fogott lófarkuk himbálózik, homlokukon és halántékukon feszül a bőr. Arcukat mintha kifejezetten erre a buszmegállóba vezető útra festették volna ki.

a tükörnek háttal

Taszítják a gumiemberek és a testi folyamatok. A tetováltaktól nem azért tart, mert ijesztőek, hanem mert magabiztosak. Örök félelme, hogy gyógyíthatatlan betegség támadja meg. Bizonyos testrészeit nem érinti, a tükörnek háttal öltözik. A gátszakadás szótól elfogja a reménytelenség. Egyszer azt mondta valakinek, hogy a vallás a gyengék menedéke.

Elaludni már nem tud, csak elájulni. Reggel problémáira ébred, fája a foga. Vagy csikorgatja álmában, vagy összeszorítja. Sosem hagyja el a lelkiismeret-furdalás, amiért nem olyan, mint mások. Pedig azok a mások is nagyon különbözők. Nem tudja, kire kellene hasonlítani.

Úgy érzi, fontos dolga van. Fájlalja, hogy a becsület jobb esetben a naivitással, rosszabb esetben valamiféle fogyatékossgal lett rokon értelmű. Egyszer nem adott számlát, egyszer szerződést hamisított. Egyszer elfelejtette befizetni a villanyt, egyszer tévedésből azt hitte, hogy befizette.

Sosem bírságolták meg gyorsajtásért és tilosban parkolásért. Tudja, hogy ízlés dolgában és értékkérdésekben nem érdemes vitatkozni. Az emancipációt befejezetlennek, a kvótarendszereket igazságtalannak tartja. Fenntartásokkal kezeli a mainstream médiát, megijeszti az emlékezetpolitika.

Akarata ellenére bevonják a gyerekek masszív fogyasztóvá nevelésébe, a karácsonyi felhajtásba, az egészségtelen ételek fogyasztásába. Óvakodik a gondolattól, hogy ő mindenki mástól eltérően értelmesen költekezik. A sportcipők leszakadnak lábáról, a zoknik kilyukadnak, a bugyik széle szétfoszlik, a blúzok felismerhetetlen színűre fakulnak, a melltartók anyaga sprőd lesz. Lelkiismereti okokból a szakadt, beszürkült, kinyúlt darabokat is megtartja.

Könyvet nem dob ki és nem hagy félbe. Előfordul, hogy csak azért nem kezd bele egy vaskos regénybe, mert nem akar büntudatot érezni, ha nem fejezi be. Nem szereti a változásokat, aggasztja, hogy elfelejt valami fontosat. Minden eshetőségre felkészül, nem hagy támadási felületet.

Szeret szörnyülnöködni. Mellözött írókat, meg nem értett zseniket, jobboldali populistákat, sértett értelmiségieket, kéthetes tanfolyamokon hangzatos nevű képesítést szerzett középkorú nőket követ a közösségi médiában. Szereti különbnek érezni magát. Sokáig nézegeti kemény fedeles, címeres, pecsétes bizonyítványait.

Megdöbbennek a csillagászati témájú posztokon röhögő trollok. Hisz a politikusok leválthatóságában és elszámoltathatóságában, a védőoltásban és az antibiotikumban. Mégsem hiszi, hogy a modern orvostudomány meg tudja gyógyítani. Mentőt akkor sem hívna, ha haldokolna. Miatta ne fáradjanak.

Nem érti, miért érdekli az embereket, mi lesz évszázadok múlva. Élhető lesz-e a bolygó, kihal-e a faj. Őt ez nem foglalkoztatja. Mégis lankadatlanul körmöl és reménykedik, hogy egy nap olyan könyv kerül ki keze közül, ami fennmarad az idő rostáján. Ha halálhírt hall, arra gondol, hogy „de jó neki”.

Olvasta, hogy a harmadik világ hajótemetőiben kongó roncsok sorakoznak elárvultan lankás homokpadokon. Roppant csontvázukat rozsdá marja, tetemükből hatalmas fémdarabokat hasítanak ki szorgos kezek. A környezeti pusztításról és a végzetes balesetekről nem áll rendelkezésre megbízható statisztika.

eregetik a füstöt

A dokkmunkások összeütögetik kesztyűs kezüket. Szájuk sarkán eregetik a füstöt, szitkozódnak, a földre köpködik a szotyolahéjakat. A matrózok, mintha valami titkos konferenciára sereglettek volna egybe, megosztják egymással végtelen bölcsességüket. A hajó reggel indul. Az átkelés hosszúnak és fáradságosnak ígérkezik.

A monstrum kínzó lassúsággal becsukja száját, böffent egyet, s jóllakottan terpeszkedik. Gyomrában évszázadok óta szállítják világokat elválasztó vagy összekötő vizeken tolvaj sirályok vijjogásától és szárnycsapásaitól hangos kikötőkből kikötőkbe az élvezeti és luxuscikket a halál révészei.

kép | [adobe.com](https://www.adobe.com)